

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет економіки і управління

Кафедра економіки і підприємництва

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи

на тему

"Забезпечення стабільного функціонування виробничо-господарського
комплексу міста в умовах війни"

другий (магістерський) рівень

спеціальність 051 Економіка

Виконав: здобувач групи ЕК-21дм _____ Д.О. Кузьменко
(підпис)

Керівник _____ О.В. Ольшанський
(підпис)

Завідувач кафедри _____ І. М. Семененко
(підпис)

Рецензент _____

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет економіки і управління
Кафедра економіки і підприємництваДругий (магістерський) рівень
спеціальність 051 Економіка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

“ ____ ” _____ 2022 року**З А В Д А Н Н Я**
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ

Кузьменку Данилу Олексійовичу

1. Тема роботи "Забезпечення стабільного функціонування виробничо-господарського комплексу міста в умовах війни"

Керівник роботи Ольшанський Олександр Вікторович, д.е.н., професор,

затверджений наказом університету від 20 вересня 2022 року № 128/01

2. Строк подання здобувачем роботи 7 листопада 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи: 3.1. Наукова та навчальна література. 3.2. Статистичні дані щодо об'єкту та предмету дослідження. 3.4. Дані про стан досліджуваного об'єкту. 3.5. Нормативно-правові акти, теоретичні та методичні джерела за темою кваліфікаційної роботи.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 4.1. Викладення результатів теоретичних та методичних досліджень за темою. 4.2. Аналіз стану об'єкту дослідження. 4.3. Розробка рекомендацій та пропозицій щодо удосконалення об'єкту дослідження.

5. Перелік графічного матеріалу: Таблиці, рисунки та інший демонстраційний матеріал

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 21.09.2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної магістерської роботи	Строк виконання етапів	Примітка
1	Аналіз літератури з тематики магістерської роботи	Вересень 2022 р.	
2	Робота над розділом 1	Вересень 2022 р.	
3	Робота над розділом 2	Жовтень 2022 р.	
4	Робота над розділом 3	Жовтень 2022 р.	
5	Робота над вступом та висновками	Листопад 2022 р.	
6	Оформлення роботи, підготовка демонстраційного матеріалу та доповіді	Листопад 2022 р.	

Здобувач _____ Д.О. Кузьменко
(підпис)Керівник роботи _____ О.В. Ольшанський
(підпис)

РЕФЕРАТ

Текст: 127 с., 10 рис., 2 табл.

У магістерській роботі було розглянуто питання забезпечення стабільного функціонування виробничо-господарського комплексу міста в умовах війни. Разом з тим були розглянуті моделі управління виробничо-господарським комплексом міста з метою розробки відповідних методологічних положень та інструментарію.

УПРАВЛІННЯ, ВИРОБНИЦТВО, ГОСПОДАРСТВО, КОМПЛЕКС,
ЕКОНОМІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ, РИНОК ПРАЦІ, МІСЦЕВЕ
САМОВРЯДУВАННЯ, РОЗВИТОК, ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ, МІСТО

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 МІСТО В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕХІДНИХ ПРОЦЕСАХ	7
1.1. Перехід як стан розвитку і соціально-економічного прогресу	7
1.2. Теоретичні підходи до управління соціально-економічним розвитком міст в умовах ринкового господарства	24
1.3. Міста в умовах переходу від індустріальної до постіндустріальної епохи	37
Висновки до розділу 1	42
РОЗДІЛ 2 ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ МІСТА	43
2.1. Сучасні тенденції управління розвитком виробничо-господарського комплексу міст	43
2.2. Моделі місцевого самоврядування в умовах змішаної економіки .	56
2.3. Концептуальна модель управління розвитком виробничо-господарського комплексу міста у змішаній економіці.....	69
Висновки до розділу 2	80
РОЗДІЛ 3 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ МІСТА В УМОВАХ ВІЙНИ.....	Ошибка! Закладка не определена.
3.1. Концептуальний підхід до аналізу напрямків розвитку економіки міста	Ошибка! Закладка не определена.
3.2. Маркетинг в аналізі й регулюванні ринку праці	Ошибка! Закладка не определена.
3.3. Ринок праці в системі розвитку місцевого господарства	Ошибка!
Закладка не определена.	
Висновки до розділу 3	Ошибка! Закладка не определена.
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85

ВСТУП

Ринкові трансформації диктують нові вимоги до системи управління соціально-економічним розвитком міста, яке в умовах сучасного історичного переходу й управління ним набуває особливого значення у зв'язку з унікальною в історії цивілізації роллю міста. Крім національних умов трансформації і переходу до ринкової моделі господарювання відбуваються і глобальні соціально-економічні зміни, що пов'язані з формуванням нових гео економічних регіонів і супроводжуються зрушеннями у вертикалі ієрархічних схем організації суспільства. Ці процеси відбиваються на численних і складних перетвореннях у виробничо-господарському комплексі міста, що призводить до структурних змін у соціально-економічній системі.

Метою дипломної роботи є подальший розвиток теоретичних підходів до управління виробничо-господарським комплексом міста в сучасних соціально-економічних процесах, розробка методологічних підходів, методичних положень та інструментарію для перебудови і забезпечення оптимальних пропорцій в структурі виробничо-господарського комплексу міста.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні процеси розвитку міста.

Предметом дослідження є управління виробничо-господарським комплексом міста.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є положення економічної теорії і її сучасних концепцій, економічні закони функціонування ринкової економіки, закономірності суспільного розвитку, праці провідних вчених з питань регіонального управління, законодавчі акти Верховної Ради, постанови Уряду України.

Магістерська робота складається зі 124 сторінок, містить 10 рисунків, 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1

МІСТО В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕХІДНИХ ПРОЦЕСАХ

1.1. Перехід як стан розвитку і соціально-економічного прогресу

Проблематика розвитку міста в умовах сучасного історичного переходу набуває гостроти у зв'язку з тією особливою роллю, яку місто відігравало протягом усієї історії цивілізації та продовжує відігравати у даний час, інтегруючи культурний, інтелектуальний і соціально-економічний потенціал суспільства. Відбувається і глобальна соціально-економічна просторова чи, вірніше, регіональна перебудова, пов'язана з формуванням нових геоекономічних регіонів, що має особливий сенс, оскільки порушує сформовані вертикалі ієрархічних схем і інтегрованих норм організації співтовариства протягом багатьох століть. Така перебудова передбачає величезний обсяг перетворень, а також їх складний зміст і структурні характеристики.

У доіндустріальну епоху місто було осередком політичного й культурного життя. Концентрація платоспроможного попиту наділила міста також функціями торгових і ремісничих центрів. Промислова революція перетворила міста в центри економічного розвитку, що породило безліч нових міст, орієнтованих переважно на промислове виробництво. Однак у другій половині ХХ ст. змінюється функціональна орієнтація більшості міст, промисловість залишає міста, занепадають багатофункціональні промислові центри. Сучасні схеми управління виробництвом призводять до дезурбанізації промисловості, зберігаючи в мегаполісах лише управлінські центри найбільших компаній, перетворюючи міста на центри інвестицій та

інновацій. Найбільші міста стають центрами концентрації споживання товарів і послуг, що наочно демонструє якісні зміни в суспільстві – перехід до “суспільства масового споживання”. На зміну промисловій епосі приходять епоха домінування сфери обслуговування.

Відбувається радикальна зміна акцентів у функціональній орієнтації міст. Ще в першій половині століття розвинута інфраструктура, орієнтована як на обслуговування виробничої діяльності, так і на задоволення культурних та побутових потреб населення, сприймалася як деякий символ “розкоші”, високого рівня багатства міста на тлі інших міст, де інфраструктура була менш розвинутою. Західноєвропейські міста для створення розвинутої ринкової та соціальної інфраструктури повинні були спочатку створити певний промисловий та науковий потенціал, нагромадити рівень багатства. В останні десятиліття в умовах глобалізації економічного життя і загострення конкуренції міст високий рівень інфраструктури, у тому числі сфери послуг, пов'язаних із культурою, стає одним із найважливіших факторів досягнення конкурентних переваг на міжнародному ринку урбанізованих територій.

Перетворення охопили не тільки всі сфери життєдіяльності людини, але й торкнулися системи взаємодії всіх суб'єктів сучасного співтовариства. Принципово змінилася сама людина. Змінилися принципи й умови зв'язків і відносин людей у складному зіткненні та взаємовпливі різних культур, обумовлених значною мірою розвитком нових інформаційно-комунікативних систем. Такі системи утворюють не тільки нові простори взаємодії різних людей, культур, знань, але й забезпечують ситуацію, коли, як відзначав М.М. Моїсеєв, "дивним феноменом світового еволюційного процесу є процес формування колективного Розуму" [70].

Ні перехід від античності до середньовіччя, ні епоха Відродження як значні історичні етапи в розвитку суспільства не можуть зрівнятися за ступенем якісних перетворень з тими, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства. Ці зміни, що носять глобальний

характер, свідчать не стільки про новий рівень розвитку суспільства, скільки про явне зрушення в соціальній еволюції, про перехід до історично нового стану.

У певний історичний період поява міст визначила перехід до нового етапу розвитку суспільства – цивілізації. Місто стає носієм систем відносин, характерних для цивілізації, центром, що акумулює та інтегрує соціально-економічне і культурне життя суспільства. На різних етапах розвитку саме місто фіксувало потенціал і характер організації суспільства тієї чи іншої епохи, формації, етапу. У "формах" своєї організації та умовах функціонування воно запам'ятовувало особливості руху суспільства цивілізації, кодує і розгортає в часі програму суспільства, що розвивається.

І у теперішній час проблема міста й урбанізації стає однією з найбільш актуальних не тільки у силу глобальних змін у самому урбанізаційному процесі та зростання значення міст, але також у зв'язку з ускладненням ситуації його функціонування і новою роллю у розвитку суспільства (коли відсоток міського населення збільшився у кілька разів, а міський спосіб життя став основною тенденцією у розвитку суспільства). Особливого значення проблема міста набуває у розумінні процесу і змісту переходу до нового майбутнього суспільства (рис. 1.1).

Включене у нові системи зв'язків (у тому числі у простір Інтернету), місто, що перебороло свою закритість, залучає у свої межі і системи відносин позаміський простір. Воно поширює норми міського життя за свої межі, у всебільшому ступені виступаючи у новій якості при структуруванні загального соціально-економічного і культурного простору. У своєму новому функціонуванні воно змінює регіональні та національні рамки, що колись ним "збиралися" і підтримувалися. Місто у стані сучасних змін і переходу набуває іншого змісту, але зберігає надзвичайно важливе значення саме як конструкт переходу вже в силу акумульованого ним інтелектуального,

людського, енергетичного потенціалу сучасного суспільства.

Рис. 1.1. Урбанізація та перехід до майбутнього суспільства

Місто як носій урбанізаційних процесів "починало" перехід і багато у чому визначало шлях до тієї цивілізації, що стоїть сьогодні на рубежі не тільки століть, але й переходу суспільства в історично новий стан.

Очевидно, що у черговий раз воно об'єктивно є могутнім чинником цього переходу, навіть якщо воно в історично новому стані займе зовсім інше місце. Акумулюючи інтелектуальний, енергетичний потенціал суспільства, сучасне місто постійно створює нові "проекти", реальні надміські компоненти й інтегральні форми організації відносин, що руйнують (змістовно) структури і системи відносин, які породили його самого. Але одночасно воно по-новому вписується у соціальну тканину формованого історично нового стану суспільства, визначаючи багато важливих особливостей організації останнього. Нові характеристики міста і його вплив на організацію життєдіяльності сучасного суспільства явно простежуються вже зараз. Отже, тільки розкриття механізмів саморуху і принципів "дії"

цього феномена в соціально-економічному просторі та розвитку суспільства дозволить реально оцінити роль міста (а не просто його місце і значення в історії, культурі, економіці на різних етапах історичного розвитку суспільства) у соціальній еволюції, в її минулому, сьогоденні та майбутньому (рис. 1.2).

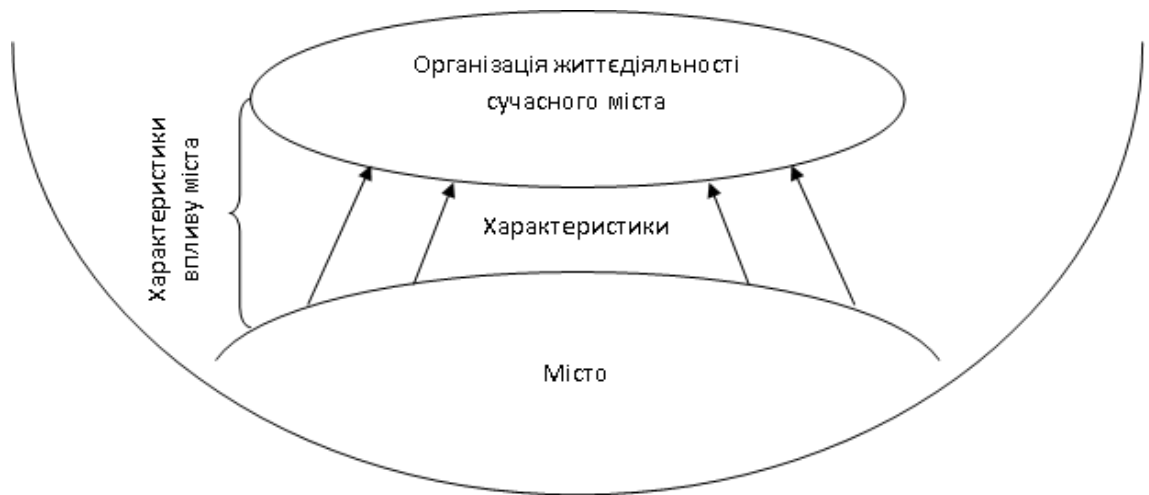

Рис. 1.2. Просторове уявлення життєдіяльності сучасного міста

Починаючи з другої половини ХХ ст., особливо його останньої чверті, правомірно стверджувати не тільки про великі зміни, що відбуваються у суспільстві, обумовлені техніко-технологічними, виробничими, науковими проривами, а також глобальними екологічними, демографічними кризами, але і про явні зміни умов його функціонування. Уся сукупність перетворень, що відбуваються у сучасному світі, ілюструє порушення стійких зв'язків, властивостей і норм сучасної цивілізації, наявність глибоких протиріч, що породжуються внутрішньою логікою її розвитку, і визначає в результаті історичні межі розвитку суспільства цивілізації (з історично встановленим як "провідним" європейським порядком).

Не випадково саме тому політики і вчені говорять "про новий світовий порядок" (Дж. Буш), про "глобальну суперкультуру" (К. Болдуїнг), про "століття біфуркації" (Е. Ласло), про вступ у "фазу нової метаморфози всієї

людської історії" (З. Бжезинський), про те, що "нинішній стан "планети людей" характеризує "глибокий рубіж великих епох та історичних світів", про перехід до нової антропогенної цивілізації, психозойської ери тощо [108].

Історичний рух суспільства на тривалій дистанції раніше визначався цивілізацією (у широкому розумінні), що реалізує тенденції загального прогресу (у різних формах і на різному рівні здійснення цивілізації) і об'єктивно "коригує" змістовне виконання цього історично визначеного (в обов'язі всього співтовариства) стану. Під час обговорення культурно-історичного різноманіття розвитку, що включає різні "локальні", "самостійні" цивілізації (які є в наші дні предметом підвищеної уваги), європейська цивілізація виділяється особливо. Тема розвитку (у даному випадку розвитку історичного) ніколи не була обділена увагою дослідників. У зв'язку з цим слід підкреслити, що європейська модель цивілізації та прогресу стала визначальною у розкритті закономірностей історичного руху, де іншим регіонам приділялася лише роль фону. Відкрита і визнана культурно-історична розмаїтість і нові наукові підходи (у тому числі синергичні), що позначили нове бачення світу і розкривають усю складність, багатогранність, багатфакторну обумовленість, нерівномірність, нерівність процесу розвитку, який включає можливість випадковості, багатовекторної спрямованості тощо, ускладнили картину соціального руху. Допускаючи поряд із власне науковими засобами пізнання інтуїцію, міф, мистецтво, синергетика розширила пізнавальний простір і глибину пізнаного світу. Синергетика, що виступає загальною теорією еволюції, не могла не торкнутися проблем історичного розвитку як змістовного виконання еволюції соціальної [47; 100].

Розвиток як форма прояву соціальної еволюції припускає зміну стану й ускладнення його змісту і, у цьому плані, включає як необхідний відповідний засіб підвищення рівня – перехід. Перехід виступає як структурно

необхідний компонент еволюції складного і, насамперед, еволюції соціального, що має свої особливі характеристики (включаючи спрямованість руху, зворотні зв'язки, перехідні явища тощо). Однак, незважаючи на те, що проблемі переходу останнім часом в науковій літературі приділяється досить багато уваги і термін “перехід” – один з найбільш уживаних, зміст цього поняття та його функціональне призначення ще повною мірою не визначені та не розкриті. Тема переходу в соціально-економічній еволюції, специфіки і головних характеристик, що визначають його роль, функціональне навантаження, зміст і т.п., – особлива, складна і містить багато різних аспектів дослідження (рис. 1.3).

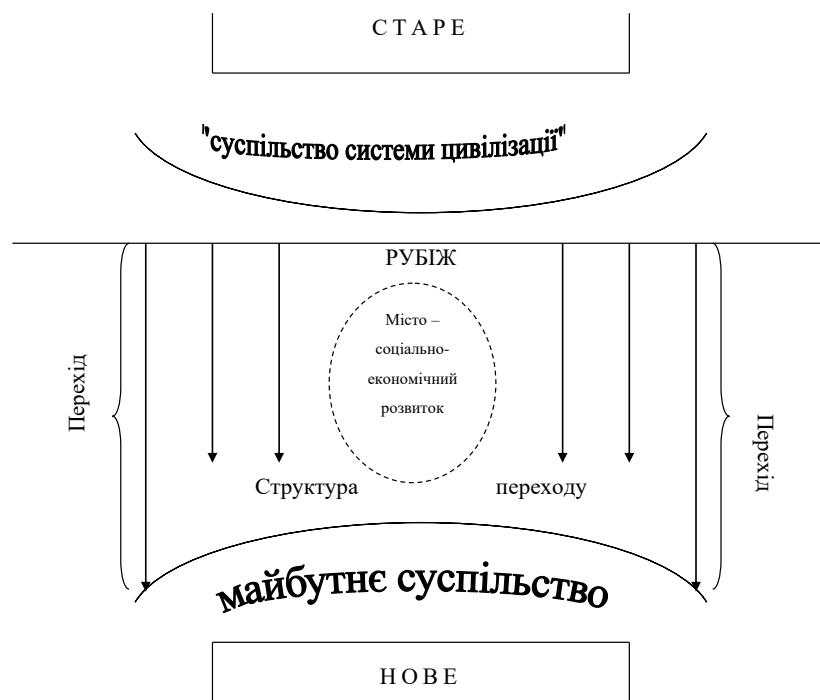

Рис. 1.3. Місто в цивілізаційних зрушеннях

У даній роботі передбачається розглянути деякі аспекти цієї соціальної проблеми у контексті визначення місця та ролі міста у процесах переходу, яку воно виконує в організації, функціонуванні та розвитку "суспільства системи цивілізації" і яка саме зараз переходить до якісно нового стану –

постіндустріального суспільства.

Перехід в історичному розвитку є розподіляючим і водночас єднальним історичні рівні і стани феноменом. Але перехід з одного історичного стану в інший не тільки кінцева характеристика, чому звичайно приділяється ретельна увага дослідників, але й сама проблема рубежу також, як і структура переходу у цілому. Вона не тільки не вирішена, але й не поставлена у відповідну ситуацію проблемного обговорення і фіксується як "схована" даність. Разом з тим це складна за своїм характером, змістом і важлива за значенням складова розвитку.

Залежно від обсягу й характеру змін перехід фіксує різні за значенням в історичному розвитку чи рівні стадії розвитку суспільства. Так, значимість переходу від господарства, що присвоює, до виробляючого і неолітичної революції – це зміни одного порядку; перехід від античного суспільства до середньовічного – іншого, від ранньосередньовічного до середньовічного – третього, від середньовічного суспільства до суспільства нового часу – четвертого і т.п. І щоразу перехід виконував завдання піднесення суспільства на новий рівень історичного розвитку, але виконував зовсім різні за своїм значенням, змістом і функціями в історичному русі соціальної еволюції ролі.

Зміни, пов'язані з переходом до капіталістичного суспільства, торкалися більш глибинних підстав. Насамперед принципово змінювалися позиції і місце основного суб'єкта історичної дії – людини – у системі усіх суспільно значимих зв'язків. Це відбувалося на іншому рівні, ніж при переході від античності до середньовіччя, хоча, як відомо, саме в середньовіччі, на пізньому етапі його, відбулися важливі зміни в розвитку людини. У той же час перехід до цивілізації, в системній організації якої розвивалися і античне, і середньовічне, і капіталістичне суспільство, торкався не тільки визначених структурно-змістовних, суттєво значимих шарів "соціальної матерії", що визначають умови і тенденції розвитку суспільства, але й руйнував субстанційно значущі підстави організації попереднього

суспільства, змінюючи природу його соціального буття, а тому змістовну і функціональну сутності його розвитку.

Перехід до нової системи тривав великий історичний період, був складно структурованим, мав різні швидкості, ритми, здійснювався часто ривками. Історичний перехід такого типу фіксує, розділяє не просто різні історичні періоди, а історично різні (за складністю, рівнем, характером і т.п.) стани, коли здійснюється зміна найбільш значущих (суттєвих) основ розвитку суспільства, які визначають глобальний характер і стадіальний рівень його функціонування і відбувається новий виток в еволюції суспільства.

У залежності від ступеню, обсягу й глибини перетворень перехід як необхідний структурний компонент історичного розвитку виконує різне функціональне навантаження і має різні характеристики, що його визначають. Але у всіх випадках – це механізм і засіб зміни історичного стану, сходження до нового рівня чи встановлення історично нового стану, що передбачає розрив безперервності і визначеного напрямку системного руху (або руху історично визначеної системи) до цілісності. Виступаючи складовою частиною розвитку, механізмом зміни (його структури, спрямованості, змісту), перехід, по-перше, є самостійним складним феноменом, що несе в собі як властивості і якості перехідного стану взагалі, так і переходу, здійснюваного в рамках соціального руху; по-друге – явищем розвитку, а тому включає значеннєві та сутнісні особливості останнього; по-третє – явищем соціального світу, і тому несе специфіку останнього не тільки у своєму змісті, але і в особливостях здійснення.

Будучи конструктивним елементом розвитку, перехід сам утворить визначений, особливий стан останнього – перехідний стан. Як особливий стан розвитку він включає підвищену динамічність еволюційного процесу. Тільки така рухливість процесів, так зване "розгойдування", збільшення їхньої амплітуди, порушення стійкості, забезпечує можливість відриву від

старого. Крім того, стан переходу повинен мати значний запас "енергії" для структурування принципово нового. Перехід передбачає часто величезну напругу "історично діючих сил" для подолання, зокрема, кризових ситуацій і створення нових компонентів і структур (рис. 1.4).

У цьому плані перехід, особливо в тих випадках, коли мова йде про історично значущі зміни, забезпечує складний стан збереження меж – хаосу і порядку в об'єктивно формованому в процесі його розвитку просторі. При цьому у взаємодію вступають і елементи зруйнованих (або що руйнуються) складових старого, що несли колись відповідне навантаження, яке конструює і виконує ту чи іншу роль у визначенні напрямку розвитку, але вже втратили її та випадають із закономірностей функціонування колишнього цілого, однак ще діють у просторі переходу.

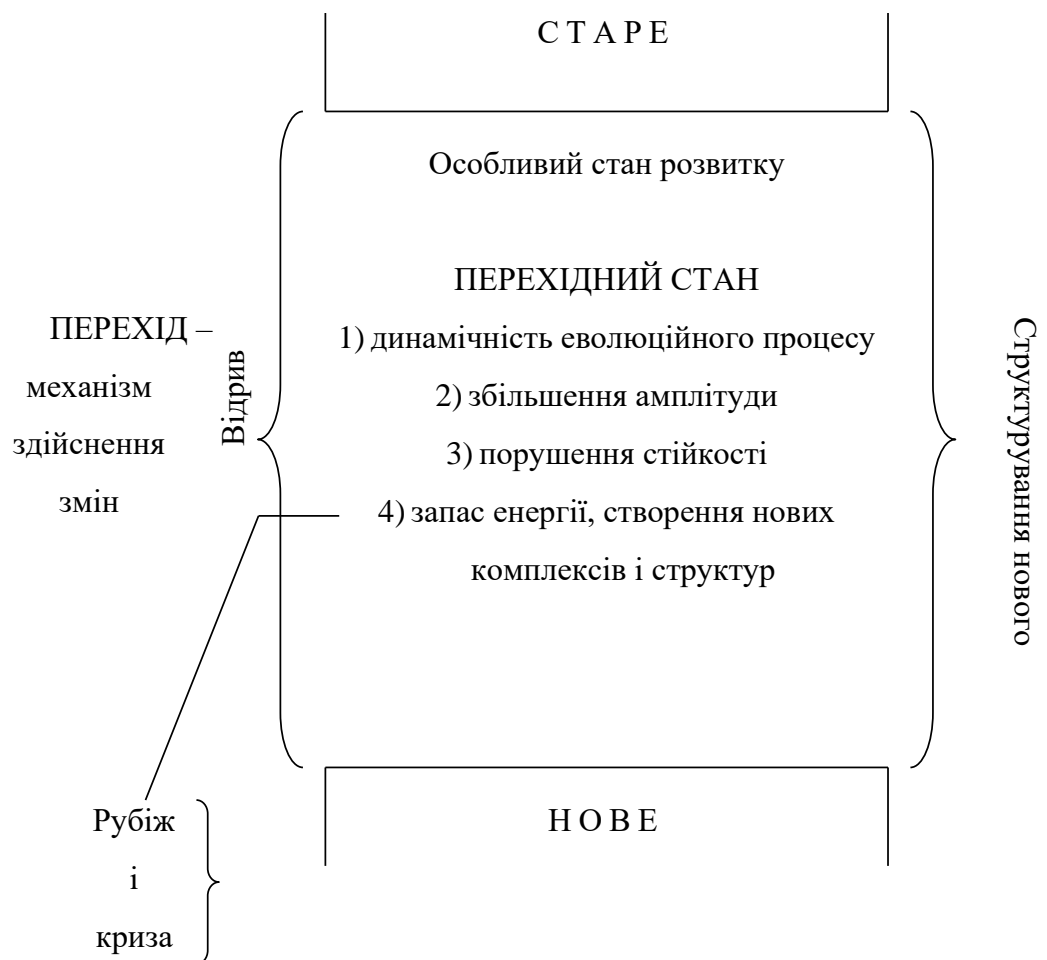

Рис. 1.4. Структура перехідного стану

Але тут уже формуються нові елементи, функції, їхні зв'язки і взаємодії як феноменів іншої природи, далеких середовищу, у якому вони з'являються (рис. 1.5).

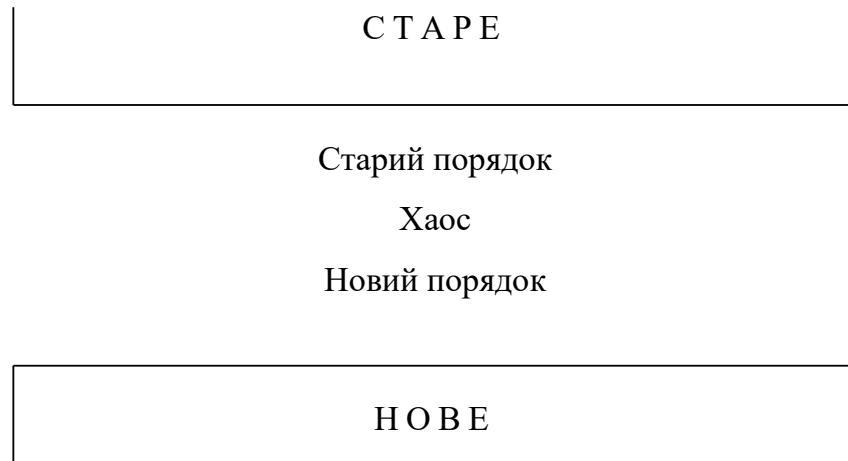

Рис. 1.5. Хаос як перехідний стан між старим та новим порядком

Важливе місце в процесах переходу від старого до нового належить кризам. З усіх робіт, присвячених теорії криз, виділимо одну, в якій основи теорії вперше і найбільш повно сформульовані як частина загальної теорії організації, – “Тектологію” відомого радянського економіста і філософа О.О. Богданова (Малиновського).

Грецьке слово “криза” означає “рішення”, але в даному випадку воно застосовується до всякого різкого переходу, до всіх змін, що сприймаються людьми як порушення безперервності. Із зовнішньої сторони “визначення кризи просто й очевидно: це – зміна організаційної форми комплексу. Яке б воно мале за обсягом не було, але з нього випливає одна важлива характеристика поняття “кризи”: його відносність” [7]. При цьому важливо відзначити, що криза є порушенням рівноваги і у той же час процес переходу до деякої нової рівноваги. Це останнє може розглядатися як межа змін, що відбуваються, або як межа його тенденцій – тобто можливість заздалегідь передбачати кінцевий результат кризи – та визначена рівновага, до якої вона тяжіє.

“...Розрив тектологічної межі між двома комплексами є взагалі початком їх “кон’югації”, момент, з якого вони перестають бути тим, чим вони були, – тектологічно окремими частинами, і утворюють якусь нову

систему, з подальшими перетвореннями, виникненням зв'язувань, дезинтеграцій часткових і повних, словом, це організаційна криза – криза даних комплексів. Утворення тектологічної межі, створюючи з даної системи нові окремоті, також робить її в організаційному змісті не тим, чим вона була: це також її криза, тільки іншого типу. Усі кризи, що спостерігаються у житті й у природі, усі "перевороти", "революції", "катастрофи" належать до цих двох типів.

...Заради стислості кризи першого типу ми позначимо як "кризи К", другого – як "кризи Д". Тобто "кон'югаційні" – сполучні і "диз'юнктивні" – розділові.

Проілюструємо це на прикладі однієї з найбільш складних життєвих систем - соціальної. Фаза позитивного підбору відповідає економічному процвітанню суспільства... коли, висловлюючись економічно, "багатство" його зростає. Нове зберігається і росте, але й старе не руйнується... глибоких реформ економічне процвітання саме собою не породжує... В усіх подібних випадках рано чи пізно нагромадження внутрішньої нестійкості доходить до кризи.

Нарешті, в інших випадках, що мають місце в суспільних системах найрізноманітнішого типу, криза, підготовлена уже внутрішніми процесами, вибухає під впливом зовнішнього удару.

Тобто кризи, що виникають на основі позитивного підбору, звичайно, з'єднуються зі зміною в самому напрямку підбору, що стає тоді негативним: на соціальних системах це спостерігається особливо легко, і сама функція негативного підбору в таких системах виступає особливо виразно.

Вона складається із руйнування тих елементів зв'язків, угруповань, що найменш стійкі і життєздатні, які в найбільшій мірі порушують внутрішню організованість цілого. Відбувається і спрощення системи, і зростання її стрункості.

Так, економічна криза надвиробництва руйнує безліч найбільш слабких

і найменш доцільних організованих підприємств... Усюди криза викликає тенденцію: відкинути застарілі засоби виробництва, застарілі форми організації підприємств на користь засобів і форм, більш сучасних та більш ефективних.

Але і цілі підприємства, що гинуть під час кризи, далеко не завжди бувають економічно та технічно більш слабкими або гірше організованими, загальний крах охоплює й чимало передових підприємств.

У цьому виявляється відносний характер усякої життєздатності, усякої динамічної стійкості. Негативний підбір знищує те, що менш життєздатно в даних умовах” [7]. Велика цитата наведена тут у зв'язку з тим, що, на нашу думку, праця О.О. Богданова дає найбільш загальне визначення поняття кризи та її значення для перехідних процесів у суспільстві й економіці. У цілому ж у сучасній науці у теорії криз сформульовані наступні основні положення.

1. Поняття криз. Кризи неминучі: регулярні, закономірно повторювані кризи є неодмінною фазою циклічного розвитку будь-якої системи. Вони починаються тоді, коли потенціал прогресу головних елементів переважної системи вже в основному вичерпаний і у той же час народилися і починають боротьбу елементи нової системи, що представляють майбутній цикл.

У динаміці відтворення як підсистеми можна виділити періодично повторювані фази циклу: стабільного розвитку, що завершується кризою; падіння виробництва і погіршення економічних показників чи руйнування часткової трансформації застарілих елементів системи; депресії – недовгої рівноваги старої і нової систем, коли економічна кон'юнктура вже не погіршується, але і не поліпшується; пожвавлення – початку прискореного поширення елементів нової системи, розширення виробництва, зменшення безробіття, поліпшення показників економічної динаміки; стрімкого підйому, торжества нового циклу, що поступово стає переважним, нормальним і разом з тим перестає бути новим; періоду відносної стабілізації, верхнього стійкого

рівня рівноваги; він завершується черговою кризою, передумови якої визрівають на попередній фазі.

Це лише типова, принципова, п'ятифазна схема динаміки циклу, а конкретна картина під впливом зовнішніх факторів змінюється, цикл може деформуватися. Однак потім, після усунення збуреного впливу, ритміка циклічної динаміки відновлюється. Але амплітуда коливань, глибина криз змінюються, залежать від взаємодії циклів різної тривалості.

2. Функції кризи. Кризи прогресивні зі всіма їхніми вадами. Криза виконує в динаміці руху систем три найважливіші функції: 1) різке ослаблення й усунення застарілих елементів пануючої, але вже тієї, що вичерпала свій потенціал, системи; 2) розчищення дороги для утвердження спочатку слабких елементів нової системи, майбутнього циклу; 3) випробування на міцність і передача в спадщину тих елементів системи, що акумулюються і переходять у майбутнє.

3. Динаміка кризи. Криза переживає кілька стадій у своїй динаміці: латентний, схований період, коли його передумови назрівають, але ще не прориваються назовні; період обвалу, стрімкого загострення усіх протиріч, різкого погіршення усіх показників динаміки. У цей період набирають силу, відкрито виявляються і вступають у боротьбу елементи наступної системи, що представляє майбутнє. Порушується стійкість і зростає інтенсивність варіантів розвитку; період зм'якшення кризи, створення передумов для її подолання, переходу до фази депресії, що забезпечує тимчасову рівновагу між системою, що втратила свою колишню силу, і новою системою, що утвердилася, коли показала свою силу.

4. Класифікація криз. Кризи можуть бути класифіковані за декількома підставами:

за об'єктами, в яких діє закономірність циклічного розвитку, варто виділити кризи в суспільстві – економічні, соціальні, політичні і т.п.;

за своїм характером кризи можуть передувати новому етапу в розвитку

системи або її загибелі, розпаду, діяти незалежно від інших криз або збігатися, взаємодіяти з ними, що викликає резонансний ефект, виступати як неминуча закономірна повторювана фаза циклу або як випадковий результат стихійного лиха, великої помилки;

за тривалістю кризи можна класифікувати як короткострокові, середньострокові, довгострокові і надстрокові.

5. Взаємодія криз. Як правило, кризи взаємодіють, впливають одна на одну. Кризи різної періодичності в одній галузі, частково збігаючись у часі, доповнюють і збільшують одна одну, обумовлюють більш важкий вихід із кризи, підсилюють негативні, руйнівні тенденції. Кризи у складних сферах, що розвиваються одночасно, здобувають синергетичний ефект, збільшуються в результаті взаємодії, але ведуть до комплексного відновлення груп взаємозалежних систем.

6. Механізм виходу з кризи. Кризи кінцеві. Вихід із кризи містить у собі застарілі елементи попередньої системи, які втрачають силу й відходять у минуле, а їхнє місце посідають елементи нової системи. У той же час потрібно враховувати, що неповторність криз, багатогранність причин і факторів, що їх викликають, а також взаємодія циклів вимагають підбору особливих, спеціальних шляхів виходу з кожної кризи. При цьому важливо відокремити застарілі елементи системи, які походять від елементів майбутнього циклу, що набирають силу та вимагають усілякої підтримки, від тих елементів надсистеми, які потрібно не руйнувати, а, злегка видозмінивши, зберегти.

7. Наслідки кризи. Найважливішим кінцевим результатом кризи є якісний стрибок, перехід до нового етапу у розвитку системи або до нової системи. Однак характер підйому після кризи неоднаковий залежно від фази зверхциклу. Що ж стосується найближчих наслідків криз, то в них сполучаються руйнівні, негативні початки з позитивними, причому в найгостріший період кризи перші явно переважають, а потім переважають

творчі початки.

Творення принципово нового здійснюється на межах хаосу і порядку, що постійно виникають (у різній формі, ступені виразності, рівні прояву). Відбувається багатоплановий і складний процес взаємодії старого і нового за хаотичним напрямком і варіативних "пошуках" кожного з них при постійному вичленуванні зв'язків, що ущільнюються, ускладнюються та визначають і обумовлюють нові структурні утворення.

Певний рівень структури елементів, що формуються в цьому просторі, поява функціональних зв'язків між ними, установлення структурних залежностей і функціональних закономірностей їх забезпечує інтегровані форми їхньої взаємодії. У свою чергу, народження нового середовища створює умови для появи нового субстрату, здатного (чи нездатного) до самостійного функціонування, або може стати основою виникнення нової і заміщення старої системи на ту, що формується заново (різного рівня і порядку).

Перехід припускає становлення нового, але не зводиться до нього. Він завжди включає складний процес визрівання нового. У цьому процесі фіксуються різні рівні і форми виконання цього нового аж до досягнення тієї дійсної межі, після якої (або на якій) починається повне панування і дієвість законів його оптимального розгортання, здійснення і спрямованого розвитку.

Природно, у цьому розділі роботи неможливо дати розгорнуту характеристику переходу у цілому як структурного компонента розвитку. Насамперед тому, що це особлива самостійна і поки надзвичайно мало вивчена тема. Незважаючи на це, вона в усе більшому ступені привертає увагу дослідників, ще не сформоване проблемне поле переходу, не вироблені принципи аналізу його в названому ракурсі, не вироблені методологічні підходи до його пізнання. Тому дослідження переходу як особливого феномена припускає спеціальний цілеспрямований його аналіз.

1.2. Теоретичні підходи до управління соціально-економічним розвитком міст в умовах ринкового господарства

Міста як феномен виникали на певній визначеній фазі розвитку тієї чи іншої цивілізації, і це було знаковою подією. Навіть у кочових народів з'являлися центри інформації, обміну нею, місця збереження сакральних цінностей, перебування адміністративних структур. Функція концентрації інформації (будь то знання, чи товари або ідеї) залишається визначальною для міських організмів і донині, але провідними для життя міста є дві-три функції утилітарного характеру.

Підстав для народження і функціонування міста не так вже й багато. Перелічимо головні: транспортний вузол, центр промислового виробництва, видобутку і переробки природних ресурсів, сільгосппродукції, центр науки, освіти, курортно-бальнеологічний, військово-оборонний, історико-культурний, адміністративний, у тому числі виконуючий столичні функції і т.д. Усе це кваліфікується сьогодні як містоутворюючі фактори.

У даній роботі одним із завдань є дослідження теоретичних основ регулювання і управління соціально-економічним розвитком міст в умовах ринкової трансформації економіки, тобто основ розробки заходів, що можуть цілеспрямовано бути використані для прискорення економічного зросту в окремих регіонах і містах.

Історія економічної думки свідчить про те, що просторовий аспект виробництва звертав на себе увагу багатьох мислителів минулого. Основні віхи розвитку регіональних досліджень найчастіше пов'язуються з роботами Й.Г. фон Тюнена, А.Вебера, Т.Паландера, Г.Хоутеллінга, А. Пределя, В.Кристаллера, А. Льоша, деяких інших авторів XIX-XX ст. [104]. Однак варто погодитися із думкою О. Пчелинцева, що зацікавленість географічним боком суспільного виробництва так само стара, як і сама економічна наука.

Уже роботи меркантилістів були пронизані, хоча й не у явній формі, просторовою точкою зору, оскільки у центрі їхнього аналізу знаходилися зовнішня торгівля, взаємини відособлених, зокрема в територіальному плані, держав. Фізіократи ввели в сферу досліджень економічної науки одне з найважливіших територіальних протиріч - між містом і селом [102].

До сих пір при всій розмаїтості типів поселень, їх матеріально-просторових структур та соціальної сутності в судженнях про місця поселення людини завзято вживаються поняття «місто» і «село». Сучасними підставами принципового характеру вичленувати деякі ознаки міських поселень є наступні. Перша, досить переконливо аргументована у науковій літературі ознака міста — розмаїтість і можливість вибору. Вибір місця проживання, роботи, відпочинку, способу одержання засобів для життя, кола спілкування, стилю і способу життя, і це все при анонімності всіх сфер життєдіяльності. Безсумнівно, це і є одна з провідних характеристик міста, що відрізняють його від села (як іншого типу поселення в сучасних умовах).

Другою, не менш істотною відмінністю є самодостатність села. Сільське поселення здатне саме забезпечити себе всім необхідним аж до виплавки металу, виготовлення серпів, сокир, тканин, не говорячи вже про продовольство. Місто ж завжди є несамодостатнім. Місту завжди потрібні продовольство, вода, мінеральні ресурси. Місто і село — компліментарні, причому село може обійтися без міста, а місто без села - ні. Утім, історія знає і про існування перехідних форм.

І третя принципова ознака. Місто завжди існує за рахунок деструкції навколишнього середовища, за рахунок вилучення з нього ресурсів: повітря, врожаю, чистої води, мінеральної сировини і т.д. Місто повертає ці компоненти в непридатному для використання вигляді в природний кругообіг речовин, у всякому разі на сьогоднішній стадії техногенезу, коли система «місто — природне середовище» розімкнуті. Протиріччя таких взаємин для великих міст поки накопичуються кількісно, а якісна

необхідність повертати в природу вилучені містом придатні для утилізації ресурси ще не назріла, хоча перші ознаки вже з'явилися, екологічні катастрофи відбуваються всі частіше. Село не може собі дозволити деструктивні дії стосовно природи, тому що це означає загибель самого села. Баланс їх взаємин складався тисячоріччями. Але незбалансований розвиток техносфери досяг вже і села, яке, потрапивши в струмінь споживчих тенденцій розвитку цивілізації, також почало наступ на природу (упровадження монокультури, руйнування гумусного шару, застосування мінеральних добрив).

Яскравим прикладом уваги класичної буржуазної політичної економії до просторового аспекту поділу праці є розвиток так званої теорії порівняльних витрат виробництва. Як відомо, А.Сміт вирішальне значення надавав абсолютним витратам виробництва. Д.Рикардо уперше сформулював закон порівняльних витрат, відповідно до якого країни повинні виробляти та експортувати товари, що обходяться їм відносно дешевше, і відповідно імпортувати ті товари, виробництво яких за кордоном вимагає менших витрат, ніж усередині країни. Праці представників класичної політекономії дуже вплинули на економіко-географічні ідеї першої половини XIX ст. [111].

Як у радянській, так і в іноземній економічній літературі можна зустріти докори на адресу неокласичного напрямку буржуазної політичної економії у тому, що її представники або недооцінювали, або взагалі ігнорували просторовий фактор у своїх дослідженнях [13]. Виходячи з сучасних соціально-економічних умов можна зазначити звинувачення на адресу неокласиків в ігноруванні просторових проблем господарювання є необґрунтованими.

Так, А.Маршалл, засновник неокласичного напрямку в економічній теорії, у своїй роботі [65] принаймні дві глави присвячує розгляду зазначених проблем. У десятій главі четвертої книги він докладно розглядає регіональний аспект організації виробництва (його концентрації і

спеціалізації) і, зокрема, аналізує причини виникнення локалізованих виробництв. Він відзначає, що локалізованим виробництвом чи промисловістю звичайно називають виробництво, зосереджене у визначених місцевостях. Він часто користується цією назвою, хоча і визнає, що вона не зовсім точна.

"До локалізації виробництва, - за А.Маршаллом, - вели багато різноманітних причин, але головними були природні умови - характер клімату і ґрунту, наявність покладів корисних копалин і будівельного каменю в даному окрузі або в межах досяжності по суші чи воді. Так, металообробне виробництво звичайно розміщалося поблизу рудників або в місцях, де було дешеве паливо. Металургійні підприємства Англії спочатку спрямовувалися в райони з достатком деревного вугілля, а потім ближче до кам'яновугільних копалень... Інша головна причина локалізації виробництва полягає в заступництві двору. Зосереджена там маса багатих людей пред'являє попит на товари особливо високої якості, а це залучає кваліфікованих робітників з далеких місць і спонукає місцевих робітників навчатися майстерності" [65].

Велику увагу А.Маршалл приділяє характеристиці переваг територіальної концентрації виробництва (як з погляду його економічності, так і з позицій обліку запитів споживачів продукції). Однак необхідно особливо відзначити, що поряд з позитивними сторонами процесу зосередження виробництва в тих чи інших містах та районах А.Маршалл уже наприкінці ХІХ ст. звертав увагу на негативні результати територіальної концентрації: "З іншого боку, локалізоване виробництво має відомі недоліки як ринок для робочої сили, якщо робочі операції в ньому носять переважно однорідний характер, наприклад, якщо з ними можуть справлятися лише фізично сильні чоловіки. У тих районах чорної металургії, у яких немає текстильних чи інших фабрик, де могли б працювати жінки й діти, заробітна плата висока і утримання робочої сили обходиться підприємцю дорого, хоча середні грошові заробітки окремої робочої родини низькі. Але шлях

усунення цього пороку самоочевидний, він полягає в розвитку в тій же місцевості виробництв додаткового характеру" [65].

В одинадцятій главі п'ятої книги А.Маршалл докладно розглядає можливості одержання підприємством так званої "зовнішньої економії" залежно від його місця розташування (близькості до ринку робочої сили, споживачів продукції, залізниці чи інших засобів повідомлення і т.п.). Диференціальну вигоду підприємства, пов'язану з його місцем розташування, можна представити у вартісному вигляді. Коли такий переклад здійснений, ця вигода, відповідно за Маршаллом, "перетворюється в особливу вартість за місцем розташування (situation value)" [65]. Питання територіального порядку порушуються і в інших главах цієї роботи.

Таким чином, можна погоджуватися або не погоджуватися з позиціями неокласиків щодо регіональних проблем, але звинувачувати їх у повному ігноруванні просторового аспекту виробництва немає підстави. Дійсно, багато з цих проблем розглянуто представниками неокласичного напрямку фрагментарно чи взагалі залишено осторонь, однак важливість їх рішення політекономами не відкидалася. Відхід від глибокого розгляду просторових форм виробництва почався ще в період становлення класичної буржуазної політичної економії, і для того були об'єктивні причини. О. Пчелинцев виділяє з них три основні: "По-перше, саме вирішення питання про просторову реалізацію економічних законів капіталізму було неможливе без попереднього дослідження їх у "чистому виді", в абстракції від затемнюючих географічних моментів... По-друге, самим ходом розвитку політичної економії були зазначені області теорії, у яких просторова сторона справи здобуває вирішальне значення. Це - вчення про ренту й теорія міжнародної торгівлі. Розміщення ж капіталістичної промисловості, зріст міст і нагромадження протиріч просторової організації суспільства стали в той час предметом аналізу скоріше для утопічного соціалізму, ніж для класичної політекономії. І, по-третє, саме до сьогодні відноситься виникнення

буржуазної теорії розміщення виробництва - особливої області економічної науки, що зняла з політекономії частину її традиційних завдань" [102].

До цього варто лише додати, що політекономисти (і не стільки "класики", скільки представники пізніших течій, напрямків і шкіл) зі своєї сторони сприяли такому звуженню області своїх досліджень. М.Дж.Бекманн і Дж.Ф.Тиссе у зв'язку з цим відзначають: "Неокласична економічна теорія залишила осторонь просторові аспекти виробництва і ціноутворення і передувала їхній теорії розміщення" [15]. Проте визначимо, що до початку ХХ ст. остання знаходилася лише в зародковому стані і характеризувалася переважно нагромадженням емпіричних знань.

Нині найбільш розповсюдженим поняттям, що охоплює проблеми соціально-економічного розвитку територій, є "регіональна політика". Однак, незважаючи на поширеність цього терміну, однозначного визначення його в науковій літературі дотепер немає. Деякі автори використовують його як синонім терміна "державне регулювання економічного розвитку регіонів", вважаючи, що саме таке значення надається категорії "регіональна політика" у західній літературі [55].

У різних країнах пріоритет віддавався різним напрямкам регіональної теорії. Найбільш значні наукові школи склалися у Німеччині, Швеції, Великобританії, США і Франції. У Німеччині традиційно підвищена увага приділялася теоріям розміщення (Й.Г.фон Тюнен, В.Лаунхардт, А.Вебер, А.Предель, А. Льош, Р.Гроц та ін.). Дослідження проблем регіонального зростання (Х.Зиберт) і регулювання територіального розвитку (В.Кристаллер і А. Льош) в основному лише продовжували розвивати ідеї представників інших національних шкіл.

У першій половині ХХ ст. теоріями розміщення активно займалися й у Швеції в рамках стокгольмської школи економічної думки - у 1920-1930 роки найбільшу популярність мали роботи Т.Паландера. Трохи пізніше Г.Мюрдаль створив одну з базових моделей регіонального зростання. Серед

шведських учених-регіоналістів слід назвати також Т.Хегерстранда, який зіграв чималу роль у розвитку теорій як розміщення, так і регулювання територіального розвитку.

Британська школа представлена дослідниками практично усіх напрямків регіональної теорії (Д.Сміт, Х.Річардсон, С.Деннісон, Е.Робінсон, Г.Камерон і ряд інших учених). У цьому вона схожа з американською школою (значний внесок у розвиток теорій розміщення внесли Х.Хотеллинг, Р.Вернон, М.Сторпер, Р.Уолкер, теорій регіонального зростання - Дж.Фридман, Е.Таафе, теорій державного регулювання територіального розвитку - Е.Гувер). Разом з тим англосаксонські дослідження регіональної проблематики не сформувавши таких закінчених наукових концепцій, як німецькі класичні теорії розміщення.

Французькі економісти і економгеографи завжди виявляли підвищену зацікавленість до соціальних питань. У регіональній теорії найбільший внесок вони внесли в розвиток наукових напрямків, пов'язаних з урбаністикою - концепції "полюсів зросту" і "осей розвитку" (Ф.Перру, Ж.-Р.Будвиль, П.Потье).

Великі дослідження у сфері регіональної теорії велися також українськими економістами і географами. В основному вони пов'язані з розвитком західних ідей.

Розкриваючи зміст теорії розміщення, слід підкреслити, що її традиційно поділяють на статичні і динамічні. Статичні теорії з'явилися ще в першій половині XIX ст., динамічні - приблизно через століття - на початку XX ст. Перші теорії розміщення вважаються тепер класичними, штандортними теоріями (від нім. Standort - сприятливе місце розташування, розміщення). Що ж до статичних теорій термін "штандортні теорії" є синонімом терміну "теорії розміщення" і пов'язаний з іменами Й.Г. фон Тюнена, В.Лаунхардта й А.Вебера. Основними особливостями цих теорій є:

- 1) розгляд одного окремо узятото сільськогосподарського чи промислового

підприємства; 2) припущення про те, що дані за усіма факторами розміщення можна зібрати, узагальнити й одержати точну відповідь про оптимальне місце будівництва підприємства (розміщення виробництва).

Й.Г. фон Тюнен вважається першим, хто виявив наявність об'єктивних закономірностей розміщення товарного виробництва (перша його робота з'явилася в 1826 р.). Тюнен запропонував модель розміщення, спеціалізації і вибору способів ведення сільського господарства в залежності від відстані до міста, що є і ринком збуту сільськогосподарської продукції, і постачальником промислових товарів. Як основний фактор розміщення в моделі Тюнена виступають транспортні витрати. Опора економічної географії на політичну економію привела до виникнення на перетинанні цих двох наук нового напрямку — теорії розміщення виробництва.

Той факт, що перше самостійне дослідження в області розміщення виробництва пов'язано із сільським господарством цілком закономірно. В час публікації його основних результатів аграрний сектор складав основу господарства більшості країн світу. Однак подальший розвиток теорії розміщення здійснювався в умовах промислового перевороту. В другій половині XIX ст. було опубліковано кілька праць з розміщення промисловості, в основному німецьких економістів (В.Рошера, А.Шеффле, В.Лаунхардта та ін.). Більшість досліджень цього періоду мали описовий характер.

Транспортний фактор вважав вирішальним В.Лаунхардт, що розглядав уже промислові підприємства. Правильний вибір місця для їхнього розміщення він обґрунтовував мінімізацією транспортних витрат при доставці сировини, допоміжних матеріалів і готових виробів.

А. Вебер вважається автором першої системної теорії розміщення промисловості (що з'явилася на початку XX ст.). Головним критерієм оптимальності розміщення відповідно до теорії Вебера є мінімізація сумарних витрат виробництва і збуту. При цьому повинні враховуватися

транспортні й трудові витрати, витрати на сировину й енергію, а також фактор агломерації (вигода від агломерації визначається технічною і просторовою концентрацією виробництва, можливістю використання спеціалізованої ремонтної бази, інфраструктури).

Класичні штандортні теорії в 1920-ті роки були піддані критиці з боку А. Пределя і Т. Паландера. А.Предель вказував на множинність найбільш вдалих місць розміщення (тобто заперечував можливість математичного визначення оптимального місця локалізації). Т.Паландер запропонував спеціальні (для підприємств різних галузей) і загальні штандортні теорії. Крім факторів розміщення, що розглядалися його попередниками, він особливу увагу приділяв територіальним розходженням у попиті, диференціації цін на ресурси, а також можливостям застосування альтернативних технологій залежно від місця розміщення підприємства [75]. Роботи А. Пределя та Т. Паландера стали переходом до нового етапу в розвитку теорій розміщення.

Основними представниками нового етапу розвитку теорій розміщення (початок якого відноситься приблизно до середини ХХ ст.) є В.Кристаллер, А.Льош і Д.Сміт - їх теорії називають новими чи неокласичними штандортними, причому визначення "неокласичні" аж ніяк не означає їх приналежності до неокласичної економічної теорії.

Книга відомого німецького вченого В. Кристаллера "Центральні місця у Південній Німеччині" (1933 р.) являє собою першу цікаву спробу дати аналіз розміщення господарської діяльності за економічними центрами, її автор ще у 20-х роках минулого століття помітив упорядковане відносно один до одного розташування населених пунктів і на основі аналізу емпіричних даних розробив теорію центральних місць. Про історію її створення сам Кристаллер незадовго до своєї смерті написав наступне: "Я з'єднавав на карті прямими лініями міста однакових розмірів... При цьому карта заповнювалася трикутниками, часто рів-нобедреними; відстані між

містами однакової величини були приблизно рівні й утворювали шестикутники. Я установив, що в Південній Німеччині маленькі міста дуже часто і дуже точно розташовані на відстані 21 км одне від одного... Було ясно, що я для свого регіонального дослідження створив загальну теоретичну схему... (як в ізольованій державі Тюнена)... Але я йшов зворотним шляхом у порівнянні з Тюненом: він припускав центральне місто заданим і запитував, як розподіляються сільські господарства довкола нього, у той час як я виходив із заданої населеної території і потім запитував, де повинні розташуватися міста. Я насамперед створив, як тепер говорять, абстрактну економічну модель, хоча в дійсності її ніде не можна зустріти в чистій формі. Гори, розходження в ґрунтах, різна густота населення, умови доходу, соціальна структура населення, історичний розвиток і політичні фактори вносять відхилення в ці моделі" [111].

Центральні місця в уявленні В.Кристаллера - це економічні центри, що постачають продукцію своїй окрузі (сільську місцевість або розосереджені міські поселення). Вони можуть бути різного порядку або рангу, що визначається радіусом реалізації його товарів і послуг. Чим вище ранг економічного центра, тим більша за площею територія, що постачається ним [10]. Приблизно у той же час інший німецький учений А.Льош, керуючись аналогічними принципами, з більш ретельним економічним обґрунтуванням розробляє іншу систему розміщення міст і економічних районів. Ю.Саушкин в одній зі своїх робіт приводить цікавий епізод. Коли вийшла у світ книга В.Кристаллера, А.Льош, нічого не знаючи про цю роботу, читав лекції на ті ж теми у США. Він був уражений, коли в одному з американських університетів слухачі підійшли до нього з книгою В.Кристаллера і запитали, чи не за нею на заняттях був викладений матеріал. Тому Льош вирішив не квапитися, і його вельми змістовна книга "Географічне розміщення господарства" [59] була видана у 1940 р. В. Кристаллер також визнавав одночасність виникнення ідей. "Проблема, мабуть, "висіла у повітрі" [111].

У цій своїй роботі, віднесеній згодом до класики теорії розміщення, А.Льош докорінно переробив методологію вибору місця розташування підприємства, викладену у працях А.Вебера і деяких інших своїх попередників. "Ні загальні витрати, ні валові доходи, незважаючи вже на їхні окремі елементи, - стверджує Льош, - не дозволяють здійснити такий вибір. Приступаючи до аналізу існуючого положення, ми можемо розглянути кожний з цих показників окремо, але остаточним і єдиним фактором, що визначає вибір місця, буде їхній результат - чистий прибуток. Правильно обране місце для окремого підприємства в умовах вільної економіки буде точка, що забезпечує одержання максимального чистого прибутку" [59].

У книзі А. Льоша, так само як і у В. Кристаллера, велика увага приділяється аналізу причин виникнення міст, а також факторів, що визначають їхнє місце розташування. Однак особливий інтерес для фахівців, що займаються дослідженням регіональних проблем, дотепер представляє теорія економічних районів, якій присвячена вся друга частина роботи і яка, як не без підстави вважав у свій час Льош, "... приведе в багату, але майже не досліджену галузь" [59]. Аналізуючи різні форми районів, розглянутих як ринки збуту товарів, він на підставі геометричних побудов і математичних розрахунків показує, що ідеальною формою мало би бути коло, однак межі декількох сусідніх районів у цьому випадку не щільно стикаються, між ними завжди є порожнечі. Тому найбільш вигідною для ринкової зони є форма бджолиних стільників - шестикутник. "Економічні райони, - пише Льош, - цілком уявлені у формі трикутників чи квадратів. Але шестикутник володіє тою перевагою, що він більше за все наближається до ідеальної форми кола. Відповідно до цього з усіх трьох варіантів форми району найбільший попит на одиницю площі забезпечується у шестикутнику" [59].

Необхідно також відзначити, що в книзі "Географічне розміщення господарства" здійснено вплив на локалізацію виробництва таких важливих факторів, як податкова система, державні кордони, міжнародна торгівля,

технічний прогрес. У вітчизняній і закордонній літературі визнано, що саме Льош підняв теорію розміщення на макроекономічний рівень дослідження, узявши за об'єкт вивчення всю територіальну структуру господарства [13]. Мабуть, у цьому складається основна наукова значимість його праці.

Класичні і нові (неокласичні) штандортні теорії найбільш докладно розглянуті у праці О. Гранберга [30]. Принципова відмінність неокласичних теорій від класичних - усвідомлення неможливості створення загальної теорії розміщення промислового виробництва, здатної забезпечити оптимальну територіальну аллокацію виробників. Відповідно вибір місця розміщення виробництва приватними підприємцями здійснюється завжди суб'єктивно. Критерієм оптимальності розміщення є максимізація чистого прибутку. При цьому неокласичні теорії так само, як і класичні, мали справу з окремими промисловими підприємствами.

Розвиток статичних теорій продовжується і до сьогодні, в основному в напрямку збільшення кількості факторів розміщення, що враховуються, підприємств. Крім того, стали розглядатися не тільки однозаводські, але і багато-заводські промислові фірми, наприклад праці Райнхольда Гроца [61] на початку 1980-х років. Саме багатозаводські промислові фірми переважають у дійсності, часто в їхній склад входять і підприємства третинного сектора економіки. Підхід до проблеми оптимізації розміщення в таких компаніях у порівнянні з однозаводськими кардинально змінюється. Найважливіша мета багатозаводської фірми - розміщення окремих підприємств для досягнення найменших витрат і найвищих прибутків компанією в цілому.

Динамічні теорії розміщення з'явилися в першій половині ХХ ст. Першою, ще примітивною, динамічною концепцією можна назвати модель Х.Хотеллінга, який обґрунтував у своїй роботі кінця 1920-х років оптимальне розміщення підприємств двох конкуруючих виробників. На відміну від статичних, у рамках динамічних теорій розглядаються переважно

багатозаводські, а не однозаводські компанії. Динамічною теорією розміщення можна вважати концепцію продуктово-виробничого циклу Р.Вернона (що виникла в 1960-ті роки), хоча вона виходить далеко за рамки регіональних теорій. Основна теза Р.Вернона - будь-який продукт має обмежений життєвий цикл, протягом якого виявляються характерні зміни у процесах його виробництва, а разом з тим і зміни в оптимальності його розміщення. Життєвий цикл нового продукту включає кілька стадій - розробку, освоєння, зрілість, стандартизацію, що суттєво розрізняються за співвідношенням основних факторів розміщення.

Концепція Вернона зазнавала критики за технологічним детермінізмом і недооцінкою ролі соціально-економічних факторів і самих промислових фірм. Тому автори наступних теорій стали звертати основну увагу не на зовнішні умови і фактори розміщення, а на особливості виникнення і розвиток (насамперед організацію виробництва і збуту) промислових фірм і підприємств, їхню активну роль у створенні умов для свого розвитку.

Сучасні динамічні теорії порівняно нечисленні [54; 64; 80; 84; 90]. У рамках динамічних концепцій виділяються стадії територіального розвитку промислових фірм, на кожній з яких компанії керуються різними критеріями розміщення своєї діяльності. Так, Сторпер і Уолкер [90] виділяють чотири таких етапи. Перший - "локалізація", розміщення нових промислових фірм і підприємств на нових територіях. Другий - "селективна субурбанізація", нарощування потужностей цих фірм в міру зміцнення їх ринкових позицій на споконвічне обраних територіях. Третій - "дисперсія", просування промислової фірми далі за периферію. І, нарешті, четвертий - "переміщення центрів ваги в розміщенні" - перенесення виробництва під впливом відновлення промислової структури, наприклад на основі технологічних нововведень, через зміни структури попиту, еволюції старих галузей і виробництв. Фірми, носії процесів відновлення, нерідко розміщаються за межами великих промислових центрів, які виникли раніше, що повертає

процес на стадію "локалізації".

Що ж до прямих іноземних інвестицій А. Кузнецов [54] виділяє два основних типи поширення підприємств фірм із різних держав по території країни, яка приймає інвестиції. Перший властивий компаніям з віддалених країн, що починають свою діяльність у найбільших економічних центрах країн, а потім поширюють її на прилеглі міста чи центри більш низького ієрархічного рівня в інших районах країни. Другий - для фірм із прилеглих країн, що відкривають перші крупні підприємства не тільки у великих містах, але й у невеликих центрах унаслідок географічної і культурно-історичної близькості. Скільки-небудь цілісна динамічна теорія розміщення до цього часу, на жаль, ще не склалася.

1.3. Міста в умовах переходу від індустріальної до постіндустріальної епохи

Розгортання соціально-економічної еволюції – це складний системно-організаційний процес. Існують два підходи до розгляду етапів розвитку суспільства, які не виключають один одного, – формаційний та цивілізаційний.

Ми вважаємо, що немає ніяких підстав заперечувати значимість формаційного підходу. Він виконує важливу роль в пізнанні історичної динаміки суспільства та виходить з революційного переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої. Останні відрізнялися одна від одної, як стверджують прихильники формаційного підходу, рівнем розвитку виробничих сил, характером та змістом праці, типами організації виробництва, а головне, пануючою системою відносин власності, рівнем економічної відокремленості суб'єктів виробничого процесу.

Ретроспективний погляд [27] на пройдений людством шлях – при всій

розмаїтості типів і значній кількості різних переходів і різних систем, включаючи формаційні, – дозволяє до цього часу виділити три глобально значущих переходи, пов'язані зі становленням і розвитком основних провідних історично визначених систем, що виконують (у великому вимірі) стадіально значимий історичний зміст еволюції суспільства на усій відомій просторово-часовій її дистанції. Вони відрізняються за глобально значимими сутнісними параметрами та пов'язані зі змінами не тільки виробничих параметрів, інтегрованих механізмів і форм їх просторової організації і самоорганізації суспільства, але і суб'єктів історичної дії.

Першою була система суспільств привласнюючого господарства [50; 99]. Перехід до історично нової стадії (тривалий і складний) пов'язувався з так званою неолітичною революцією, з формуванням нової виробничої бази – діючого господарства (розвиток землеробства й скотарства), з формуванням історично нової системи, що реалізує прогресивні тенденції руху – системи суспільств ранньоземлеробних культур. Дія системи охоплювала величезний простір Євразійського континенту. Вона була представлена великою кількістю різноманітних культурних варіантів. Саме ця система взяла на себе відповідальність за новий рівень еволюції, її спрямованість і свій зміст, який заповнював історично визначений стадіально значимий стан її у просторово-часовому континуумі. У процесі розвитку цієї системи був закладений і визначився новий рівень і характер організації культури, нових відносин, нових суб'єктів, що володіють новими індивідуальними якостями, потребами, можливостями й здібностями. Крім того, цій системі були притаманні нові форми просторової організації і всієї життєдіяльності, що принципово відрізняються своєю природою й змістом від властивих попередній системі. В її основу було покладено єдине нерозділене виробництво, нерозділений колектив, людина, що самовизначається в колективі як його невід'ємна частина, єдиний тип розселення, "однопорядкова форма" організації життєдіяльності. У

загальному історичному просторі зберігали своє існування суспільства колишньої системи, але вже не визначали умови й характер розвитку, ритми, динаміку та зміст його історичного руху.

У рамках цієї системи формувалися на визначеному етапі її розвитку флюктуаційні простори й сфери, нові структури й елементи, які "не розташовані" у рамках закономірностей і умов її (системи) функціонування. У результаті взаємодії цих нових структур, сфер і вироблення відповідних функціональних закономірностей закладалися умови її розгойдування і виникнення компонентів субстратних елементів нової системи. Саме у цій системі (системі суспільств ранньоземлеробних культур), у можливості й у процесі заперечення її були створені умови формування нових системних відносин, пов'язаних з цивілізацією. Тому важливо виявити у ній специфіку тих моментів, що визначили об'єктивну можливість переходу й особливості іншої – нової – системи.

Перехід до цивілізації передбачав народження історично нової системи – "системи суспільств цивілізації", в основі якої лежав історично новий тип виробництва й людини. Сформувався принципово інший суб'єкт історичної дії, суб'єкт, який читає, пише, по-новому осмислює світ і передає свої знання новими комунікативними каналами. З'явилися нові форми просторової організації життєдіяльності суспільства принципово іншої природи. Сформувалися нові соціальні групи та класи: міщанин, ремісник, пролетар, буржуа – "люди міста". Практично виникла нова соціальна складова – міське населення.

У рамках цієї історично визначеної системи визрівали, розвивалися суспільства найдавнішої цивілізації, античності, середньовіччя, різні за своїми сутнісними економічними, соціокультурними, техніко-технологічними та іншими характеристиками, але функціонуючі на єдиних підставах, що визначали суттєві властивості системи суспільств цивілізації.

Проблема третього глобального переходу, для якого характерні

численні кризи, що мають всеосяжний характер, також потребує свого вирішення.

Особливість цього перехідного етапу полягає у тому, що криза породжується найрізноманітнішими обставинами (у тому числі природного походження). Часто вони породжені й витратами розвитку самої цивілізації, економічними кризами та природними катаклізмами. Але дуже важливо розуміти, що криза сучасної цивілізації пов'язана із "виробленістю" її системних можливостей (як історично визначеної системи), можливостей її саморозвитку, коли сформовані в ній структури, різного роду підсистеми (фінансові, інформаційні і т.п.) не можуть відтворюватися з притаманними їм суттєвими рисами та ознаками.

Уся сукупність перетворень, що відбуваються в сучасному світі, ілюструє порушення стійких зв'язків, властивостей і норм, обумовлених субстанціальною, функціональною і змістовною сутністю системи суспільств цивілізації, наявність глибоких протиріч, які породжувались розгортанням внутрішньої логіки її розвитку, і визначають кінець кінцем історичні рамки розвитку суспільств цивілізації (з історично визначеним її європейським порядком). Тому поширилася точка зору, що пошук виходу з кризи й проектування майбутнього повинні відбуватися за межами координат функціонування системи цивілізації, не її нового варіанта, а історично нової системи.

У процесі свого історичного розвитку збільшення інвестицій у міську інфраструктуру стимулювало приплив виробничих інвестицій, спрямованих на розвиток сфери послуг, ринкової інфраструктури, створення умов для формування підприємств малого та середнього бізнесу. В цих процесах яскраво виявляються кумулятивні ефекти. Це забезпечує сучасним мегаполісам перспективи подальшого розвитку, ефективне функціонування в конкурентному середовищі. Для них суттєво полегшується пошук джерел фінансування, залучення позикового капіталу. В цих мегаполісах значно

активізується ділова активність, розвиваються всі сфери, що забезпечують їх життєдіяльність.

Разом з тим ці процеси посилюють прояви стійкої тенденції до нерівномірності розвитку міст як у країні, так і поза її межами. Найбільші міста, нестримно розширюючись, втягують у себе значну частину населення сільських районів і старих промислових центрів, які занепадають. Однак подібна експансія мегаполісів не послаблює, а підсилює проблемність їхнього економічного життя. Соціально-економічні проблеми, раніше розподілені по великих територіях, виявляються територіально сконцентрованими на відносно малій частині загальної площі країни. Це підсилює соціальну напругу, потенційно створюючи загрозу подальшому сприятливому розвитку.

Необхідно підкреслити, що гострота проблем, пов'язаних зі створенням, розвитком та функціонуванням великих промислових мегаполісів, не слабне з розвитком науково-технічного прогресу, високими темпами зростання економіки й підвищенням рівня життя населення.

Висновки до розділу 1

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Промислова революція перетворила міста в центри економічного розвитку, породивши безліч нових міст, орієнтованих переважно на промислове виробництво. Однак у другій половині ХХ ст. міняється функціональна орієнтація більшості міст, промисловість залишає міста, занепадають багатофункціональні промислові центри. Сучасні схеми управління виробництвом приводять до дезурбанізації промисловості, зберігаючи в мегаполісах лише управлінські центри найбільших компаній, акцентуючи роль міста як центру інновації.

2. З філософської точки зору розвиток як форма прояву соціальної еволюції припускає зміну стану й ускладнення його змісту і, у цьому плані, включає як необхідний відповідний засіб підвищення рівня – перехід. Перехід виступає як структурно необхідний компонент еволюції складного і насамперед еволюції соціального, що має свої особливі характеристики (включаючи спрямованість руху, зворотні зв'язки, перехідні явища тощо).

3. Набір заходів державного регулювання економічного розвитку регіонів не підкоряється єдиній теоретичній концепції і розрізняється за країнами у залежності від проблем, характерних для конкретної держави. При цьому всі використовувані заходи для підвищення привабливості регіонів для приватних інвесторів можуть бути розділені на дві принципово різні групи, умовно зазначаючи: 1) поліпшення властивостей території, удосконалення інфраструктури (причому інфраструктуру в даному випадку можна розуміти в широкому значенні як синтетичний показник умов господарювання в даному районі); 2) надання визначеного набору пільг інвесторам, що приходять у регіон.

РОЗДІЛ 2

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ
ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ МІСТА2.1. Сучасні тенденції управління розвитком виробничо-
господарського комплексу міст

У контексті швидкого економічного й організаційного розвитку світу міста відіграють важливу роль. Тут сконцентований інтелектуальний, економічний і фізичний капітал. Нові наукові ідеї також, як правило, виникають у наукових центрах, що розташовані у містах. Багато міст займаються розробкою нових стратегій економічного розвитку й пошуком нових економічних ніш. У результаті міста стимулюють економічне зростання, створюють умови для конкурентоздатності господарських суб'єктів у межах як національного, так і міжнародного ринків.

Зокрема, протягом останнього десятиліття спостерігалось формування "міст-підприємців", тобто таких міст, що виявляють активність, яка випереджає події, здатні мобілізувати місцеві соціальні, політичні й економічні ресурси в єдиний цілісний організаційний комплекс, для того щоб розробити чітку стратегію економічного розвитку й забезпечити їй довгострокову підтримку. Поява таких міст-підприємців у Європі була обумовлена низкою причин.

Вплив структурних зрушень у світовій економіці на місцевий рівень був настільки сильним, що виникла необхідність у розробці власних стратегій та програм економічної стабілізації та підйому, а не просто в очікуванні, які рішення будуть прийняті з боку центральної влади. Тим часом політична й адміністративна децентралізація, що відбулася в багатьох

держав, супроводжувалась перерозподілом функцій та повноважень між різними гілками влади. Органам місцевого самоврядування було делеговано додаткові обов'язки, виконання яких не завжди було забезпечено відповідними ресурсами.

У багатьох містах, що пережили піднесення у зв'язку з розвитком фінансових послуг у 80-ті роки, уже на початку 90-х років проявилися ознаки уповільнення економічного росту. Продовжують робити свій вплив і інші фактори – застарілість традиційних професій, довгострокова урбанізація, старіння населення, зміна структури родини, посилення фізичного і соціального стресу, викликаного процесом змін. Серйозна напруга виникає і у зв'язку з міграцією населення, що ще більш ускладнює завдання багатьох міст. Місцева влада змушена створювати умови для швидкого та безболісного включення етнічних меншин та іммігрантів в економічне й соціальне життя своїх міст.

Розвиток європейських міст сьогодні стикається з проблемою поглиблення нерівномірності їх розвитку. Якщо в одних містах спостерігався динамічний розвиток економіки, соціальної сфери й політики, що привело до підвищення рівня життя, то в інших продовжувався економічний спад. Процвітання і бідність не були рівномірно розподілені у різних частинах міст, тому що зміни по-різному подіяли на групи населення: деякі з них виграли, інші програли. У результаті в багатьох європейських містах продовжує розвиватися процес економічної маргіналізації, соціального "виключення" і фізичної сегрегації найбільш незахищених і маргінальних груп населення.

Інституціональний, фінансовий і законодавчий механізми різних європейських міст усе ще радикально відрізняються один від одного. Проте варто відзначити три тенденції, що проходять крізь межі європейських держав. Перша полягає у тому, що протягом 80-х і 90-х років у багатьох європейських країнах змінювався баланс компетенції різних рівнів:

національного, регіонального й місцевого. Зокрема, широкий розвиток одержала модель децентралізації влади й передачі ряду компетенцій на місцевий рівень.

Друга загальна тенденція полягала у появі виразно сформульованих державних стратегій міського розвитку у багатьох країнах Європи. Ті країни, що першими пройшли період урбанізації і тому вступили у період спаду у розвитку міст (Великобританія, Франція і Німеччина), були також першими країнами, що приступили до розробки системної політики міського розвитку.

Третя тенденція проявилася в усвідомленні значення для функціонування та розвитку міста та регіону їх економічного потенціалу. Їх лідери стикнулися з об'єктивною необхідністю не допустити відставання від тих європейських міст, що успішно розвиваються, і приступили до інтенсивних пошуків нових економічних ніш у європейській економіці. Стали очевидними роль та значення потенційного внеску міст у підвищення рівня економічної конкурентоспроможності тієї чи іншої країни у цілому. Це сприяло соціально-економічному відродженню міст, росту чисельності їх населення. Водночас різко загострилася конкуренція між багатьма європейськими містами.

Ці три тенденції, виявлені у національних стратегіях економічного розвитку, забезпечують високий пріоритет міст як у національному масштабі, так і на європейському рівні у цілому.

Наявність цих тенденцій дозволяє стверджувати, що у XXI ст. великі міста підсилять свою роль в об'єднаній Європі. Водночас зросте конкуренція міст за приплив інвестицій, розвиток торгівлі та посилення їх впливу на процеси, які мають місце у країні та поза її межами, тобто на європейському континенті. Значення якісно розроблених стратегій міського розвитку, очевидно, підвищить імовірність виграшу у конкурентній боротьбі у зв'язку з тим, що фактори місця розташування, що раніш прив'язували економічну діяльність до визначеної території, на даний момент втрачають своє значення

через розвиток електронних і фізичних систем зв'язку.

Місто-підприємець – це місто, в якому основні носії інтересів у державному, приватному і добровільному секторах приходять до згоди щодо необхідності спільної розробки перспектив розвитку міста, створення структур для реалізації відповідних цілей та мобілізації для цього як внутрішніх (місцевих), так і зовнішніх ресурсів. Хоча існують суттєві розходження між містами, зокрема, у тому, наскільки ясно виражене їхнє погоджене перспективне бачення майбутнього розвитку міста, проте протягом останнього десятиліття рух ішов у бік розвитку підприємницького підходу, посилення конкуренції між містами й свідомою підтримкою стратегій і проектів розвитку, розроблених для конкретних територій.

Та підтримка, яку центральні уряди надавали містам у періоди великих змін у минулому, у даний час ослабла. Політичний вакуум, що утворився, був заповнений переважно місцевими органами влади. Практично повсюдно відповідальність за зміни у місті, та в першу чергу за результати економічного розвитку, перейшла від центральних до місцевих органів влади. Той факт, що міських лідерів перестало задовольняти посередництво, здійснюване центральними урядами між місцевим рівнем і зовнішнім світом, підтверджується стрімким розвитком міжміських і регіональних мереж співробітництва між містами.

У зв'язку з цим слід особливо підкреслити, що сучасне підприємництво зазнає суттєвого впливу від нових факторів, пов'язаних з місцями розміщення і характером сучасних інформаційних систем. Серед них – наявність вищих навчальних закладів, здатних випускати кваліфікованих фахівців і розробляти найновіші технології, які можуть бути застосовані на місцевих підприємствах і в інформаційному секторі місцевої економіки. Такі фахівці шукають місце роботи там, де може бути забезпечений високий рівень якості життя, враховуючи стабільно високі доходи, якість житла, сприятливість навколишнього середовища і розвинутість сфери послуг і т. ін. Такі території

можуть залучити й затримати кваліфікованих фахівців і потенційно мобільних робітників; вони зберігають свою привабливість і для приїжджих. У таких місцях має бути широкий доступ до сучасних засобів зв'язку: телекомунікацій, міжнародних аеропортів, швидкісної залізниці й сучасних автострад. Усі ці фактори значною мірою залежать від реалізації стратегічних рішень з планування та залучення інвестицій до міст. Розробка цих рішень повинна здійснюватися на місцевому рівні.

При цьому слід мати на увазі, що стратегії розвитку мають набагато більше шансів на успіх там, де існує сильна адміністрація, що має у своєму розпорядженні великий вибір ресурсів і широкі повноваження. Має значення також тип відносин між місцевою адміністрацією і приватним сектором, у багатьох випадках він приводить до розвитку нових приватно - громадських організацій. Могутнє місцеве керівництво державним і приватним сектором полегшує доступ до зовнішніх джерел інвестицій. Містам потрібний значний обсяг фінансових засобів для покриття як капітальних, так і поточних витрат, необхідних для досягнення конкурентоспроможності товарів та послуг, які виробляються на їх території.

Місцевій владі доведеться нести свою частку тягаря, пов'язаного зі скороченням суспільних ресурсів, тому що центральні уряди прагнуть обмежити державний сектор шляхом передачі приватному сектору функцій у ряді областей – це житлова сфера, соціальне забезпечення, освіта й навчання, транспорт, зв'язок. Скорочується обсяг послуг, наданих чисто державними підприємствами, відбувається зріст змішаних моделей надання послуг і комунального забезпечення. Зокрема, для останнього десятиліття було характерним швидке зростання кількості приватно-суспільних підприємств.

Логіка розвитку ринкової економіки полягає у тому, що протягом найближчих десятиліть витрати на надання суспільних послуг будуть не скорочуватися, а зростати. У результаті соціальних і демографічних змін збільшиться кількість людей похилого віку, неповних родин, жінок, зайнятих

у виробництві, зросте число людей, що займають маргінальне положення в соціальній структурі. У постсоціалістичних країнах на додаток до бюджетної напруги у містах буде відчуватися величезна потреба у модернізації і відновленні основних фондів та накопиченні капіталів, що підсилить тиск на національний і європейські бюджети.

Не викликає сумніву, що дія цих факторів призведе до того, що найближчим часом міста будуть відчувати потребу у значних фінансових ресурсах. Крім того, теоретично обгрунтовано та практично підтверджено, що протягом наступного десятиліття податковий прес на всі суб'єкти ринкової економіки у містах скоріше буде збільшуватися, а населення зменшуватися. Тому реалізація капіталоемних підприємницьких стратегій у майбутньому, вочевидь, буде ускладнена.

Є всі підстави вважати, що у тих країнах, де система управління менш централізована, де містам надаються широкі права щодо формування найбільш ефективної системи оподаткування, суттєво прискориться процес появи міст-підприємців.

Події останнього десятиліття в Європі свідчать, що міста дійсно розрізняються за своєю здатністю реагувати на проблеми й розробляти нові стратегії їхнього вирішення. Фінансові труднощі залишаються однаковими для усіх. Цікава особливість полягає у тому, що розходження, які існують між містами однієї країни, здатність міст реалізувати підприємницькі стратегії, навіть якщо вони функціонують усередині тих самих інституціональних і фінансових меж, такі ж, які є між містами різних країн. Багато з тих факторів, що визначають реакцію міст на сучасні проблеми, є одночасно як місцевими, так і національними за своїм характером. Мистецтво організації партнерства, формування коаліцій і роботи у мережах організацій державного й приватного сектора, а також різних рівнів керування буде здобувати більшого значення. Потреба у підприємницькому підході на міському рівні й у чітко окресленому керівництві залишається

актуальною.

Слід підкреслити, що у даний час міста переживають між іншим і серйозні структурні зміни, пов'язані з європейською інтеграцією і глобалізацією економіки. Німецький Інститут урбаністики у співробітництві з 14 містами (Берлін, Бонн, Брауншвейг, Бремен, Дрезден, Ерфурт, Франкфурт-на-Майні, Ганновер, Карлсруе, Лейпціг, Магдебург, Маннгейм, Нюрнберг і Штутгарт) здійснив проект дослідження тих шести найважливіших сфер діяльності на місцевому рівні, що будуть відігравати визначальну роль у майбутньому розвитку міст і давати новий імпульс діяльності комун [116].

По-перше, це сфера комунальних фінансів – напрямок, що є центральною умовою діяльності комун. Представлена рамкова умова знаходиться у процесі постійних змін, причому тенденції розвитку на тривалу перспективу явно несприятливі.

Плановані зміни в податковій системі Німеччини, і в першу чергу скасування промислового податку й заміна його часткою участі комуни у податку з обороту, приведуть до просторових зрушень у податкових надходженнях. На сьогодні важко припускати, які будуть наслідки від перерозподілу даного податку і яка зі сторін виявиться у вигащі від запровадження цього нововведення.

Під тиском існуючих сьогодні обставин з метою консолідації бюджету багато міст вживають заходів до активізації свого майна, підвищення його рентабельності або продажу наявної комунальної власності. При цьому у багатьох містах планують заходи, спрямовані на більш раціональне та ефективне використання свого майна. Це дозволить знизити рівень заборгованості та буде сприяти активному припливу інвестицій у перспективні сфери міського господарства. Головне – не допустити використання отриманих коштів для покриття дефіциту поточного бюджету.

По-друге, для сучасної демографічної ситуації дуже характерна

внутрішньорегіональна, міжрегіональна й інтернаціональна міграція. Види міграційних потоків вирішальним чином впливають на соціальні проблеми, що виникають внаслідок цього. Демографічний розвиток європейських країн на тривалу перспективу буде відзначено значним припливом населення з-за кордону, причому іноземна міграція й у майбутньому буде не тільки концентруватися навколо великих міст, але й значною мірою поповнювати населення останніх.

Унаслідок міграції змінюються існуючі соціальні відносини й системи. Невідомо, чи зможе створення нових систем компенсувати втрату старих, тому міста змушені вирішувати додаткові соціальні проблеми.

Ця тенденція субурбанізації у процесі свого розгортання торкнеться і старих, і нових промислових регіонів, що призведе до ще більших просторово-соціальних диспропорцій серед населення.

По-третє, буде зростати міжрегіональна централізація транспорту, тому що при виборі місця для підприємницької діяльності одним з найважливіших факторів її розвитку та активізації є близькість до транспортної мережі. Великі інвестиції у транспорт з боку надрегіональних органів, що створюють швидкісні залізниці чи аеропорти, вимагають і від комун визначених послуг і вкладень, про що наочно свідчать численні проекти перетворення вокзалів у містах.

В усіх сферах транспорту будуть відбуватися суттєві якісні зміни, перш за все там, де майже повсюдно створена чудова інфраструктура й забезпечена досяжність транспортних мереж. Зміни й посилення централізму у даній сфері очікуються насамперед за рахунок реалізації проекту розвитку європейських високошвидкісних залізниць. Дорожнє будівництво й розширення мережі аеропортів також забезпечить досяжність окремих місць призначення. Однак містам прийдеться зіштовхнутися з двоїстою проблемою: чим краще досяжність того чи іншого центру, тим більше зростає транспортний потік. У свою чергу це викликає необхідність розробки

транспортних стратегій на конкретному регіональному рівні.

По-четверте, неоднозначне майбутнє промислової сфери міст. Децентралізація міст набирає темп, і як промислові центри вони все більше втрачають своє значення. Навіть у виняткових випадках, коли у містах продовжує здійснюватися масове виробництво продукції, воно не зможе, як колись, забезпечити масову зайнятість.

У сфері економічного розвитку і зайнятості особливу роль відіграють послуги, орієнтовані на виробництво, вони мають найбільш динамічний розвиток, створюючи тим самим особливо привабливий імідж регіону. Разом з тим концентрація значної частки таких послуг у регіоні дуже сприяє стабільній виробничо-господарській та фінансовій діяльності промислових підприємств.

По-п'яте, зростає роль сфери послуг як у функціональному плані (росте частка послуг у сфері виробництва), так і в економічному (росте їхня частка у створенні вартості). Однак економічна діяльність громад, на жаль, як і раніше, націлена на підтримку розвитку промислового виробництва. Незважаючи на економічне значення сфери послуг, громади у своїй діяльності приділяють їй недостатньо уваги, хоча високоякісні послуги також концентруються у містах. Тому доцільна переорієнтація міст на розробку концепцій, що належною мірою враховували б значимість сфери послуг.

По-шосте, необхідно дбати про розвиток засобів масової інформації і телекомунікацій, використання в усіх сферах життєдіяльності сучасних інформаційних систем та технологій.

Загальна тенденція прискорення суспільних процесів впливає і на міста. Так, внаслідок збільшення швидкості транспортних засобів розширюється економічна зона міст, агломерації ростуть, великі міста у тимчасовому плані зближуються.

В об'єднаній Європі комунальна діяльність в майбутньому набуває важливого значення, у тому числі й тому, що національна держава частково

втратить свою значимість і передасть комунам виконання тих своїх завдань, що вимагають особливо високих витрат. Як загальну тенденцію розвитку можна також спостерігати розмивання раніше чітких меж між секторами й галузями, між комунами та їхніми околицями.

З даною ситуацією можна справитися в першу чергу завдяки кооперації і співробітництву, що на комунальному рівні будуть рости внаслідок таких причин: 1) у майбутньому поодиноці ніхто не зможе вирішити серйозних питань, а співробітництво дозволяє подолати розрив між необхідністю дій і їх можливістю; 2) кооперація дозволяє використати нові потенціальні можливості для ефективної діяльності; 3) тиск внутрішніх соціально-економічних проблем на комуни буде безперервно збільшуватися. Тому кооперація дозволить знайти найбільш раціональні шляхи їх вирішення та стане основою для зниження витрат.

Однак слід мати на увазі, що створення кооперації – це складний та багатоплановий процес, і в кожному окремому випадку варто перевіряти її доцільність. Кооперацію важко організувати, якщо один з партнерів розраховує одержати стратегічні прибутки за рахунок інших членів співробітництва. Організація кооперації на місцевому рівні пов'язана з багатьма труднощами, й в першу чергу тому, що інтереси та цільові функції її учасників іноді навіть протилежні.

Комуни стоять перед дилемою: вимоги до активізації діяльності і тиск із боку партнерів за кооперацію ростуть, при цьому часу на організацію співробітництва не завжди достатньо і за цей період дуже важко визначити пріоритети.

Аналізуючи сучасні проблеми, що виникають перед містами, можна знайти й подібності, й розходження, що відбивають як загальні закономірності й тенденції розвитку міст у XXI ст., так і особливості, пов'язані зі ступенем забезпеченості соціальних гарантій, розвиненості ринкових відносин і т.п.

Один з можливих напрямків вивчення й застосування нових методів управління – це горизонтальне співробітництво з закордонними партнерами по лінії передачі "ноу-хау" у даній сфері. Учасники опитування високо оцінюють можливості такого співробітництва: 73% експертів однозначно виражають зацікавленість в участі у подібних заходах, ще 20% експертів вважають подібне співробітництво можливим.

До найбільш активно використовуваних сучасних методів управління, безсумнівно, можна віднести заходи, спрямовані на консолідацію всіх суспільних сил у місті, гнучку структуру міського управління, стратегічне планування. В основі розвитку територіальних громад лежать економічні процеси (хоча поштовхом можуть служити зміни й в інших областях життя). Тому економічну діяльність територіальної громади варто розглядати через управління розвитком виробничо-господарського комплексу міста. На сьогодні у сучасній економічній літературі, залежно від ступеня галузевого охоплення господарського комплексу, одержали поширення такі поняття, як "місцеве господарство", "муніципальне господарство", "комунальне господарство" та ін.

Термін "місцеве господарство" має різні тлумачення. Під місцевим господарством одні розуміють сукупність різних підприємств, розташованих у даній місцевості (місті, районі). При цьому місцеве господарство чи місцева промисловість розглядається як частина господарського комплексу міста, що охоплює виробництво продуктів харчування і предметів споживання. Інші ототожнюють з місцевим господарством підприємства комунального господарства, тобто підприємства, що обслуговують населення територіальної громади. Треті трактують місцеве господарство як діяльність місцевих органів влади і місцевого самоврядування, спрямовану на задоволення потреб у благоустрої.

Отже, муніципальне господарство у сучасній науковій літературі трактується насамперед як сукупність підприємств і установ (визначеної

їхньої частини чи усіх) на території муніципальної освіти. При цьому акцент робиться на тому, що підприємства й установи виступають об'єктом управління з боку муніципалітету у визначених законом формах. Таким чином, категорія "муніципальне господарство" виникає в одному ряді з такими категоріями, як "муніципальне утворення", "муніципальна власність", "муніципальна влада". По вертикалі ця категорія співвідноситься з такими поняттями, як "державне господарство", "державна власність", "державна влада" і "приватне господарство", "приватна власність". Звідси можна зробити висновок, що якщо у центрі дослідження виникає питання про досягнення такого співвідношення відповідальності й повноважень по вертикалі, що дозволяє муніципалітету ефективно вирішувати завдання, пов'язані з задоволенням потреб населення муніципального утворення, то категорія "муніципальне господарство" цілком адекватне такому дослідженню.

Однак життя місцевого співтовариства, у тому числі й господарське, неможливо звести лише до діяльності муніципалітету, тим більше – до діяльності підприємств муніципальної власності чи до комунального господарства (прибирання вулиць, протипожежна служба, суспільний транспорт і т.п.). Тому якщо аналіз виходить далеко за рамки "відповідальності і повноважень", а відносини власності відступають на другий план, то категорію "муніципальне господарство" не можна розглядати як всеохоплюючий об'єкт дослідження. Отже, доцільне введення такого поняття, як "виробничо-господарський комплекс міста". Це дозволить у процесі дослідження охопити діяльність всіх господарюючих суб'єктів на території міста.

Щоб дати правильне визначення поняття, треба виділити найбільш істотні ознаки, що складають його зміст. Виробничо-господарський комплекс міста є насамперед господарська діяльність – процес, пов'язаний з перетворенням матеріального й навколишнього середовища. Суб'єктами

цього комплексу виступають підприємства, домогосподарства, підприємці, органи місцевого самоврядування, представництва від місцевого населення у вигляді різного роду суспільних чи професійних організацій. Мета господарювання – підвищення соціально-економічного добробуту територіальної громади.

Питання про співвідношення міського й народного (чи національного) господарства не є чисто теоретичним. Як уже відзначалося, частина проблем розвитку територіальних громад визначається національними і регіональними економічними умовами, і в цьому розумінні господарський комплекс міста є частиною народного господарства. Від національного господарства міське відрізняється тим, що служить цілям соціально-економічного розвитку територіальної громади, у той час коли народне господарство покликане задовольняти потреби всього населення незалежно від місця проживання.

Наведений аналіз показує, що для співробітництва місцевої влади у сфері впровадження нових методів міського управління відкриті великі можливості: взаємно цікаві сфери, різноманітні форми, величезний накопичений потенціал. Початкова стадія співробітництва – передача "ноу-хау" – повинна бути широко розгорнута, щоб одержати важливі й значимі результати.

Міське самоврядування – це галузь суспільних відносин, у сфері якої реалізуються права місцевого співтовариства на самостійне й під свою відповідальність рішення питань, що стосуються його життєдіяльності. Ця галузь містить у собі все різноманіття проблем, що характеризують життя суспільства у цілому, тому міське самоврядування варто розглядати як систему відносин, що складаються з приводу рішення цих проблем у результаті впливу багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Соціально-економічні проблеми – це найбільш широка й у той же час найбільш актуальна сфера життєдіяльності територіальних громад, що

включає у себе об'єктивні передумови становлення й розвитку місцевого самоврядування. При цьому варто врахувати, що реформа місцевого самоврядування повинна протікати у руслі процесу реформування державної влади у країні в цілому.

Тим часом місцеве самоврядування повинно стати тією ділянкою, у межах якої забезпечується і реально працює механізм рівноваги між суспільством і державою. Реальне місцеве самоврядування функціонує на зразок живого організму, розширюючи чи звужуючи коло своїх повноважень, реагуючи на різного роду фактори, що впливають на благополуччя місцевого населення. Здатність місцевого співтовариства до саморегулювання і самозабезпечення є об'єктивною умовою існування місцевого самоврядування на визначеній території.

2.2. Моделі місцевого самоврядування в умовах змішаної економіки

У системі державного управління у країнах зі змішаною економікою важлива економічна й соціально-політична роль належить органам місцевого управління. Саме на місцеве управління покладені найбільш складні завдання, пов'язані з практичним здійсненням значної частини соціально-економічних заходів держави. Як правило, місцеві органи управління не тільки самостійно забезпечують діяльність широкого діапазону господарських і соціальних служб, але й використовуються як об'єкт і провідник соціально-економічної політики центрального уряду, що перетворює місцеве управління в інтегровану частину всього державного механізму.

Роль місцевих органів влади у країнах зі змішаною економікою настільки велика ще й тому, що до спектру їх практичної діяльності належить і діяльність з охорони правопорядку. У їхньому веденні знаходиться весь

поліцейський апарат країни, велика частина судових установ і в'язниць. Винятково велике значення місцевих органів і як інструмента забезпечення політико-ідеологічного панування демократії у цивільному суспільстві, оскільки вони являють собою найбільш розгалужений і численний за складом виборних посад ешелон системи цивільного представництва, який використовується для створення у країні визначеного політичного й ідеологічного клімату.

Муніципалітети створюються для організації у населених пунктах різноманітних соціальних служб на додаток до тих, що здійснюються графствами. Ці поселення повинні відповідати деяким мінімальним вимогам, встановленим штатами. Звичайно вони визначають мінімально необхідну чисельність (чи щільність) населення, що проживає у визначених межах.

У більшості штатів вимоги до мінімальної чисельності населення при утворенні муніципалітетів дуже незначні. Наприклад, у штаті Алабама – 75 осіб, у Юті – 100, у Канзасі – 300 осіб [82].

Причини, що спонукають окремі поселення (громади) до створення власних муніципалітетів, дуже різноманітні. Вони можуть бути викликані невдоволенням набору і якістю послуг, наданих графствами жителям неінкорпорованих територій, бажанням громад здійснювати самостійний контроль за своєю життєдіяльністю, а також прагненням набути певної політичної ваги і впливу в масштабі графства й штату.

Немаловажну роль відіграють питання фінансового характеру, оскільки муніципалітети мають право на одержання різних субсидій, не наданих неінкорпорованим громадам, і на визначену частку від податкових зборів, вироблених по всіх штатах. Вони також можуть діставати кошти за рахунок випуску облігацій, мають право володіти деякими торговими й комунальними підприємствами, що дають прибуток, оподатковувати (хоча й в обмежених розмірах) підприємства приватного сектора, що знаходяться на їхній території.

Створення муніципалітету дозволяє здійснювати місцевій громаді більший контроль над землекористуванням і нерідко є засобом протидії накресленим планам зміни сформованої системи забудови й зонування.

Незважаючи на деяке зростання у післявоєнний період соціально-економічної ролі графств, муніципалітети у цілому продовжують займати перше місце серед усіх типів органів місцевого управління США як за величинами коштів, що витрачаються, так і за широтою виконуваних функцій. На їхню частку припадає близько 1/3 усіх витрат місцевої влади. Муніципалітети перевершують інші органи місцевого управління за витратами у таких галузях, як поліцейська служба, протипожежна охорона, каналізація і видалення відходів, житлове будівництво й реконструкція міст, будівництво й експлуатація аеропортів, доріг, автотранспортних стоянок, бібліотек, створення парків і зон відпочинку. В інших сферах місцевого управління (соціальне забезпечення, охорона здоров'я, освіта, утримання в'язниць, інфраструктура водного транспорту, будівництво “суспільних будинків”) муніципалітети, хоча й не займають провідних позицій, але все-таки витрачають досить значні кошти – від 10 до 45% від загальної суми відповідних місцевих витрат [71].

Значна роль муніципалітетів у системі місцевого управління США пов'язана насамперед з тим, що вони є органами управління переважно міськими районами, де потреба у місцевих соціально-економічних службах найбільш висока. Недостача власних коштів змушує муніципалітети звертатися за фінансовою допомогою до штатів і федерального уряду.

Однак розвиток даного процесу виявив парадоксальність ситуації, яка полягає у тому, що з розширенням масштабів субсидування муніципальних бюджетів фінансова криза міст не тільки не була подолана, але ще більш підсилилась. Це пояснювалося як невідповідністю зросту масштабів допомоги ускладненню і загостренню соціально-економічних проблем, з якими зіткнулися міські влади, так і порочністю самої системи субсидування,

яка не врахувала дійсні нестатки у фінансових ресурсах.

Реальним результатом розширення субсидування діяльності муніципалітетів стала поступова втрата ними традиційної фінансової й управлінської автономії, оскільки одержання субсидій обумовлювалося численними умовами й обмеженнями, виконання яких жорстко контролювалося федеральними й штатними відомствами. Обмеження прав муніципального самоврядування здійснювалося і за допомогою інших засобів. Спираючись на положення про залежність муніципалітетів від влади штатів, останні установили безліч прямих і непрямих форм законодавчого, адміністративного й судового контролю над муніципальними органами. У цілому це, на думку В. Моргачова [71], в більшій мірі перетворювало муніципальні влади США в агентів правлячих у країні політичних оточень і правлячої бюрократії, призвело до їхнього переродження із суб'єктів місцевого самоврядування в об'єкти централізованого державного нагляду й регулювання.

Проте у порівнянні з іншими типами органів місцевого управління муніципалітети продовжують користуватися більшими правами, у тому числі у сфері визначення форм їхнього управління і встановлення структури виконавчого апарату.

Основні принципи місцевого самоврядування демократично розвинутих країн Європи сформульовані в Європейській Хартії про місцеве самоврядування 1985 р. і відбивають правову, організаційну і фінансову автономію органів місцевого самоврядування. Суть правової автономії органів місцевого самоврядування полягає в наданих йому власних повноваженнях, визначених конституцією чи відповідним законодавством. Відповідно до положення Європейської Хартії повноваження повинні бути повними й винятковими, тобто не дублюватися іншими органами. У межах своїх повноважень орган місцевого самоврядування має цілковиту волю дій для втілення власних ініціатив у будь-яких питаннях, що знаходяться в його

компетенції. Це правило діє і щодо делегованих такому органу повноважень: він повинен вільно застосовувати їх у місцевих умовах.

Організаційна автономія зводиться до того, що органу місцевого самоврядування надається можливість самостійно визначати власну внутрішню структуру, що відповідає місцевим потребам і забезпечувала ефективне управління. Діючи у рамках закону, орган місцевого самоврядування не підкоряється іншим органам, а будь-який адміністративний контроль за його діяльністю правомірний лише з метою дотримання законності й конституційних принципів місцевого самоврядування.

Менеджеру муніципалітету надається право підбирати керівників найважливіших департаментів і служб, затвердження в посаді яких, однак, здійснюється радою. Другорядні чиновники призначаються самим менеджером. Він безпосередньо спрямовує і координує діяльність усіх підрозділів муніципального апарату, доповідає раді про стан справ у місті й вносить свої пропозиції на розгляд ради, готує і представляє у раду проект бюджету. Він може також брати участь у засіданнях ради з правом дорадчого голосу. За цією системою управління формально зберігається посада мера, але він виконує в основному представницькі функції і головує на засіданнях ради. У нього цілком відсутні адміністративні повноваження і немає права вето. Коло виборних посад за даною системою звичайно обмежується тільки членами муніципальної ради, що робить управління адміністративним апаратом більш інтегрованим.

Уявляється, що загальна оцінка форми рада-менеджер повинна бути двоїстою. З одного боку, її поява відбиває об'єктивну необхідність кваліфікованого, професійного керівництва складним комплексом господарських і соціальних служб сучасного міста, з іншого боку – ця форма є продуктом технократичного підходу до управління, що суттєво знижує значення політичних аспектів соціального управління. Важливо відзначити й

особливу зацікавленість у такій системі керівництва ділового середовища, оскільки вона дозволяє практично цілком вивести міське управління з-під контролю виборців і зосередити його в руках особи, звичайно дуже сприйнятливої до настроїв і “побажань” місцевих підприємців і груп тиску, що висловлюють їх інтереси.

Система рада-менеджер одержала у США досить широке поширення, однак досвід показує, що вона не може стати універсальною, прийнятною для всіх типів міст. Її звичайно приймають нові й швидкозростаючі середні й невеликі міста, приміські муніципалітети, відносно однорідні за соціальним і расово-етнічним складом населення, представленого головним чином “корінними” білими американцями з високими й середніми доходами й переважно “білокомірцевим” характером діяльності. У старих же великих індустріальних центрах з великою питомою вагою серед населення робітничого класу (“синіх комірців”) і расових меншостей, де відповідно особливо гостро виявляються соціальні проблеми й протиріччя, система рада-менеджер практично не використовується. Характерно, що вона не прийнята у жодному із шести американських муніципалітетів з населенням більш ніж 1 млн. осіб. У цих містах застосовується винятково форма мер-рада, що дозволяє за допомогою “сильного” мера і його “політичної машини” забезпечувати соціальне маневрування і згладжувати гостроту конфліктів. Не застосовується система рада-менеджери і в найбільш дрібних муніципалітетах, де за фінансовим розумінням обтяжливо наймати високооплачуваного керівника.

У післявоєнний період у великих американських містах (серед них – Нью-Йорк, Сан-Франциско, Нью-Орлеан, Бостон, Філадельфія тощо) і в багатьох середніх містах стали використовуватися гібридні форми управління, що сполучають у собі риси систем “мер-рада” і “рада-менеджер”. Різні модифікації цих форм звичайно поєднуються американськими авторами в окремий тип муніципального управління, названий системою “сильний”

мер-рада з головним адміністратором. Зміст її введення полягає у тому, що сконцентровується увага мера на стратегічних і політичних питаннях міського розвитку, він звільняється від виконання складної функції оперативного управління адміністративним апаратом, яка передається висококваліфікованому професійному керуючому (“головному адміністратору”). Мер звичайно самостійно підбирає головного адміністратора, але його повноваження строго фіксуються або у хартії муніципалітету, або у спеціальній постанові муніципальної ради. У деяких містах призначення і звільнення головного адміністратора повинні схвалюватися радою.

Обсяг повноважень і реальна влада цього керуючого можуть бути різними, але, як правило, йому надається право призначати і зміщати (за згодою мера) керівників ряду департаментів і служб, здійснювати контроль за діяльністю цих підрозділів, а у деяких містах і забезпечувати загальну координацію діяльності всього муніципального апарату. Він також консультує мера з різних питань міського управління, допомагає йому готувати звіти і дає рекомендації при розробці загального курсу дій.

Поява цієї змішаної форми міського управління пов'язана з прагненням позбутися негативних рис, властивих обом “базовим” формам управління.

У Канаді, як і у США, питання організації місцевого управління не входять до компетенції центрального (федерального) уряду, а цілком перебувають у віданні окремих членів федерації – провінцій. Тому в масштабі всієї країни немає єдності в побудові муніципальної системи і кожна провінція має свої відмінні риси в організації місцевого управління. Але в різних провінційних системах місцевого управління є, безумовно, і багато загальних рис, що є породженням загальноканадської державно-правової культури.

Спочатку місцеве управління у Канаді будувалося переважно за зразками англійської муніципальної системи. З кінця XIX ст. великий вплив

на організацію місцевого рівня влади тут мала американська практика міського управління. Однак сучасна канадська система місцевого управління, хоча і несе на собі цілком помітні ознаки англійської та американської систем, але не є все-таки їх прямим зліпком, а містить у собі й специфічно канадські риси, пов'язані з тривалим колоніальним статусом цієї країни, великою роллю провінцій у державному управлінні, наявністю величезних слабо опанованих територій.

Перший із зазначених факторів безпосередньо вплинув на те, що у Канаді традиції місцевого самоврядування не вкоренилися настільки глибоко, як у США. Місцеві органи управління створювалися у Канаді з ініціативи колоніальної влади й діяли за строго визначеними областями під їх твердим контролем.

Розходження між міськими й сільськими муніципалітетами на практиці також виявляються не завжди ясними. Сільські муніципалітети (вони існують в семи провінціях і мають різні назви: “округ” у Британській Колумбії, “округ” і “графство” в Альберті, “сільські муніципалітети” у Саскачевані й Манітобі, “тауншипи” в Онтаріо, “тауншипи” і “приходи” у Квебеці і просто “муніципалітети” у Новій Шотландії) створювалися для управління не окремими населеними пунктами, а визначеними територіями з розосередженими на них фермерськими хуторами й маленькими селищами з переважно сільськогосподарським населенням. Але з розвитком урбанізації та особливо в міру розширення приміської забудови в околицях великих міст багато сільських муніципалітетів, що розміщуються там, перетворилися у суцільні урбанізовані зони, що практично не відрізняються за чисельністю і щільністю населення від таунів і сіті. Природно, що у таких випадках муніципальні органи, спочатку пристосовані для задоволення потреб нечисленного сільського населення, не відповідають потребам управління складним господарством сучасного міста.

Обсяг повноважень місцевих органів помітно розрізняється в

провінціях. У провінції Онтаріо й західних провінціях він ширше, ніж в Атлантичних провінціях. Найменш значна роль місцевих органів у провінціях Острів Принца Едуарда і Нью-Брансуїк. В останній, наприклад, зі сфери повноважень місцевої влади цілком виключені соціальне забезпечення, освіта, охорона здоров'я, правосуддя та охорона порядку. Більш того, у цій провінції 40% населення проживає у районах, що взагалі не мають виборних органів місцевого самоврядування і де відповідно всі соціальні й комунальні служби організуються безпосередньо провінційними відомствами [84].

У фінансовому відношенні канадські муніципальні органи знаходяться у більшій залежності від провінцій, ніж американські місцеві влади – від штатів. У Канаді за рахунок власних доходів місцевих органів покривається тільки половина всіх їхніх витрат – інші кошти вони одержують з фондів провінцій (більше 40%) і з федеральної скарбниці (близько 10%), тоді як у США власні джерела фінансування забезпечують близько 60% усіх надходжень місцевої влади. При цьому федеральні кошти надходять у розпорядження місцевої влади не прямо, як це часто має місце у США, а в основному за посередництвом спільних федерально-провінційних програм, фактично контрольованих провінціями [71].

Значна залежність канадських муніципальних органів від провінцій і в адміністративно-правовій сфері. Закони канадських провінцій більш жорсткі, ніж закони американських штатів, регламентують рамки діяльності місцевих органів управління, більш строго визначають форму й структуру їхнього керівництва. Провінційна влада видає безліч обов'язкових для виконання місцевими органами адміністративних постанов і розпоряджень, робить призначення у деякі колегіальні органи, що діють на місцевому рівні (наприклад, у сфері освіти, охорони порядку). Саме провінції є ініціаторами й провідниками реформ структури місцевого управління, причому вони зустрічають на цьому шляху значно менший, ніж штати у США, політичний опір, оскільки в Канаді у подібних випадках не потрібно проводити

референдуми серед населення, немає перешкод конституційного характеру, а вплив місцевих лобістських угруповань не настільки значний, як у США.

Спочатку муніципальні ради у Канаді, як і в Англії, були досить великими, нараховували кілька десятків членів. Але з початку ХХ ст. усі канадські провінції, наслідуючи приклад американських штатів, стали у законодавчому порядку встановлювати дуже низькі межі чисельності членів муніципальних рад. На сьогодні у муніципальній раді віліджів кількість членів складає від 3 до 6; у таунів – від 6 до 8; у сіті – від 8 до 15 [71]. Навіть у таких досить великих містах, як Ванкувер і Едмонтон, муніципальні ради складаються з 11 і 13 членів відповідно. Прихильники вузьких муніципальних колегій звичайно виправдовують таку практику посиленнями на велику оперативність і економічність “міні-рад”.

Канадські муніципальні ради, ставши значно меншими від англійських за кількістю членів, зберегли деякі риси, властиві останнім. Це виражається, зокрема, у досить широкому залученні рад (за допомогою установи в них спеціалізованих комітетів) у керівництво конкретними напрямками діяльності апарату муніципального управління. Відповідно у Канаді роль виборних керівників муніципалітетів (мерів і т.п.) не настільки значна, як у США, де система “сильний мер-рада” є на сьогодні домінуючою.

Інша досить широко розповсюджена у Канаді форма муніципального управління – рада-менеджер, вона також була “імпортована” зі США. Її використовують близько 150 канадських міст (в основному невеликих і середніх), але цієї форми управління дотримуються також і досить великі за канадськими масштабами міста – Галіфакс, Реджайна, Сент-Джон, Зандер-Бей, Вікторія, Віндзор тощо. Деяка відмінність канадського варіанта системи “рада-менеджер” від американського полягає у тому, що у Канаді міські менеджери, як правило, наділяються трохи меншими повноваженнями (зокрема, вироблені ними призначення муніципальних чиновників вимагають обов'язкового затвердження ради), а муніципальні ради в більшій мірі

пов'язані з рішенням питань адміністративного характеру.

Однак не у всіх випадках канадські реформатори місцевого управління йшли шляхом прямого запозичення закордонного досвіду організації муніципального керівництва. У Канаді було самостійно розроблено й кілька оригінальних варіантів організації управління муніципалітетом у ряді великих і середніх міст. Одним з них є система, заснована на установі так званої *ради комісіонерів*. Ця форма управління (вона використовується в Альберті, Саскачевані й Манітобі, у тому числі в найбільш великих містах цих провінцій – Калгарі, Едмонтоні, Саскатуні й Вінніпезі) являє собою своєрідний симбіоз трьох докладно розглянутих вище форм муніципального управління: комісійної, систем “мер-рада” і “рада-менеджер”.

За даною формою управління, як і при системі “мер-рада”, найбільш важливі “політичні” і “законодавчі” рішення приймає муніципальна рада на чолі з мером, що обирається населенням. Але поряд з цим утворюється додатковий колегіальний орган – рада комісіонерів (у складі від двох до п'яти осіб), що забезпечує адміністративне керівництво всім апаратом управління муніципалітету, тобто функції даного органа аналогічні функціям міського менеджера у системі “рада-менеджер”. Як і міські менеджери, комісіонери є професійними керуючими, вони працюють у муніципалітеті за найманням, укладаючи з ним контракти на певний строк. Підбір комісіонерів і затвердження їх у посаді здійснюється муніципальною радою. Членом ради комісіонерів є також мер, який покликаний забезпечувати зв'язок комісіонерів з муніципальною радою і доводити до їхнього відома політичні установки й пріоритети вищого керівництва муніципалітету. Оперативне керівництво муніципальним апаратом здійснюється радою комісіонерів у такий же спосіб, як при комісійній формі муніципального управління. А саме: кожен комісіонер управляє групою департаментів і служб (як правило, однорідних чи взаємозалежних у функціональному відношенні); разом же комісіонери приймають рішення, пов'язані з міжфункційними проблемами і

найбільш важливими питаннями адміністративного характеру. Перевагою даної форми управління вважається те, що у принципі вона дозволяє забезпечувати професійно кваліфіковане керівництво муніципальним апаратом і великою функціональною координацією окремих його ланок без надмірної концентрації реальної влади в одній посадовій особі, а також теоретично надає можливість для реалізації більш широкого підходу до вирішення адміністративних проблем на основі різних думок і точок зору декількох професійних керівників-експертів.

Ще один специфічно канадський різновид організації міського управління діє у відносно великих містах провінції Онтаріо, у тому числі в Оттаві, Гамільтоні, Лондоні, Садбері й у всіх бороу метрополітенського Торонто. Вона складається в установі в рамках муніципальної ради органу з особливим статусом “контрольної ради”. До нього входять мер і кілька (звичайно четверо) “контролерів”, які обираються від муніципалітету в цілому. Інші ж члени муніципальної ради обираються за окремими округами й називаються олдерменами.

Контрольна рада покликана забезпечувати колегіальне керівництво поточною діяльністю муніципального апарату. Для цього він наділяється широкими адміністративними повноваженнями. Зокрема контрольна рада робить призначення керівників усіх департаментів муніципалітету, контролює й оцінює їхню діяльність, укладає всі контракти, готує проект муніципального бюджету. Як правило, члени контрольної ради очолюють спеціалізовані комітети муніципальної ради й у такий спосіб фактично направляють їхню роботу. Домінуюча роль контролерів закріплюється також правилом, відповідно до якого муніципальна рада може скасувати прийняті контрольною радою рішення тільки більшістю у 2/3 голосів.

Канадські фахівці відносять муніципалітети з даною формою керівництва у розряд успішно керованих. Але при такій системі нерідко виникають “політичні” проблеми, пов'язані із взаєминами контролерів і

олдерменів. Протиріччя між ними виникають як через те, що вони представляють у муніципальній раді інтереси різних груп виборців, так і внаслідок їх фактично нерівноправного положення.

Проблеми такого роду частково знімаються, коли функції, властиві контрольній раді, покладаються на виконавчий комітет муніципальної ради, який складається з осіб, що обираються самою радою зі свого складу. Подібна система використовується муніципалітетами двох найбільших міст провінції Квебек – Монреалю і Квебека. Кожний з цих муніципалітетів має також найманого головного адміністратора, що допомагає виконавчому комітету в здійсненні функцій оперативного керівництва муніципальним апаратом.

На сьогодні у більшості великих районів Канади утворені дворівневі регіональні системи управління. У першій половині 70-х років ХХ ст. уряд провінції Онтаріо продовжував роботу з реорганізації місцевого управління на основі створення консолідованих дворівневих регіональних муніципалітетів і для неметрополітенських, менш урбанізованих субпровінціальних районів, які охоплювались раніше графствами. На відміну від колишніх графств нові “регіональні уряди” поєднують усі муніципальні одиниці, розташовані у межах відповідних районів. У ході цієї реорганізації вироблялося також укрупнення найбільш дрібних муніципалітетів.

Практична віддача, результативність діяльності у канадських регіональних муніципалітетах помітно вищі, ніж у широко розповсюджених у США багатоцільових регіональних радах. Насамперед це пов'язано з тим, що перші не обмежуються виконанням лише координаційних, планово-аналітичних і консультативних функцій, а беруть на себе також організацію великої кількості конкретних господарських й соціальних служб загальнорегіонального характеру. Таким чином, з'являється можливість робити реальний, більш скоординований і цілеспрямований вплив на процеси економічного і соціального розвитку в масштабі регіонів і одночасно

усуваються адміністративно-територіальні бар'єри, що створюють штучні перешкоди для розвитку регіональних господарських і соціально-демографічних спільнот, які природно формуються. Важливою обставиною, що сприяє підвищенню ефективності функціонування регіональних муніципалітетів, є й обов'язкова, законодавчо закріплена форма адміністративної і фінансової участі низових муніципалітетів у діяльності органів управління верхнього (регіонального) рівня.

2.3. Концептуальна модель управління розвитком виробничо-господарського комплексу міста у змішаній економіці

У сучасній змішаній економіці виробничо-господарський комплекс міста розглядається і як основний елемент національної і регіональної економіки, і водночас як самостійний, автономний, "одиничний" економічний простір. Це обумовлено низкою причин.

Процес управління розвитком виробничо-господарського комплексу міста означає насамперед взаємодію між його трьома основними суб'єктами, якими є домогосподарства, підприємці, місцевий уряд.

У загальній економічній теорії під домашніми господарствами розуміють сукупність суб'єктів, які забезпечують виробництво національного продукту основними факторами (робочою силою, засобами виробництва), які є об'єктами приватної власності та кінцевими його споживачами. Як суб'єкти домашніх господарств, крім родин, виступають також і деякі організації, що не займаються безпосередньо виробничою діяльністю: партії, профспілки, церква. Тобто домашні господарства не тільки є кінцевими споживачами національного продукту, виробленого у суспільстві, але й учасниками процесу його створення.

Однак такий підхід до визначення ролі домашнього господарства, в

основу якого покладено критерій його участі у товарному виробництві та обміні, є дещо однобоким. Він визначає характеристику домашніх господарств тільки як суб'єктів ринкових відносин, суб'єктів грошового обігу. При цьому мається на увазі, що відносини у самому домашньому господарстві не мають товарного вигляду, не базуються на відносинах еквівалентності та відшкодування.

Яка роль домогосподарств у розвитку виробництва товарів і послуг? Домашнє господарство є основою розвитку системи духовного виробництва, індустрії суспільної культури. Якості, які виробляються високою культурою побуту й відносин у родині, формують "об'єкт праці" для ефективної діяльності вчителя, лікаря, письменника, артиста і т.п. Родина формує головний суб'єкт освоєння духовного багатства, активного споживача "усієї продукції" індустрії культури.

Домашнє господарство родини вирішально впливає і на розвиток сфери матеріальних послуг (комунально-побутових, транспортних, суспільного харчування і т.п.).

По-перше, родини самі у величезних масштабах налагодили внутрішнє нетоварне виробництво цих матеріальних послуг. Для цього, наприклад, у США використовується сімейна власність у 9500 млрд. дол. (1985 р.), що порівнюється з основними фондами, які діють у всій індустрії суспільної культури й у сфері матеріальних послуг [28]. Порівняні й витрати праці, оскільки за низкою оцінок витрати домашньої праці (навіть без обліку праці учнів) перевершують усі витрати праці на виробництві. Крім того, чимала частина праці вкладається у відновлення чи розвиток матеріальної сімейної власності. Однак це нагромадження знову розпадається на три відзначені вище складові.

По-друге, розвиток виробництва в домогосподарствах визначає необхідність розвитку матеріальних послуг (дороги, станції обслуговування і заправки автотранспорту, водопостачання і каналізація, розвиток сфери

ремонтних послуг).

По-третє, високий рівень культури побуту, безумовно, змінює якісний зміст і структуру матеріальних послуг (умови проживання й обслуговування в готелях, пансіонатах, якість ремонту, поява низки нових нетрадиційних послуг і т.п.). У результаті сфера матеріальних послуг стає однією з провідних галузей національної економіки, де зайняті висококваліфіковані працівники. У суспільстві по-новому стали відноситися до оцінки змісту та значення їх праці. Поряд з працею робітників у сфері матеріального виробництва його оцінюють як працю виробничу, пов'язану з відтворенням та функціонуванням людини. У свою чергу, значно зросли витрати (вартість), а значить і ціни всіх без виключення матеріальних послуг.

По-четверте, сам розвиток домашніх господарств поставив і конкурентні межі зросту цін на послуги, представивши попит на широке коло домашньої техніки для їхнього виробництва вдома. Склався визначений алгоритм у розвитку відносин між товарним виробництвом послуг і побутової техніки і нетоварним виробництвом послуг у домашньому господарстві.

Друга половина ХХ ст. відзначена двома хвилями соціальних нововведень, пов'язаних з якісними змінами "сервісної функції" суспільства. Мова йде про два великих структурних зрушення в економіці: перше (1950–1960-ті роки) пов'язане з активним зростом галузей обслуговування як наслідком розвитку автоматизації в машинобудівних галузях; друге (80-ті роки) – із процесами інформатизації. Багато дослідників підкреслюють зв'язок цих двох хвиль соціальних нововведень з науковими відкриттями століття. На жаль, соціальні нововведення не торкнулися значної частини населення планети, тобто населення багатьох менш розвинутих країн. Пояснюється це перш за все дуже низьким платоспроможним попитом населення, обмеженим колом потреб.

Ріст споживання домашніх господарств є наслідком поширення

споживчого кредиту. Його не стримують навіть високі відсотки за кредит. Найбільш яскраво це видно на прикладі житлового кредиту. Наприклад, у США при покупці односімейного будинку за 80 тис. дол. (ще недавно середня ціна) з розстрочкою виплати на 30 років за 9% річних, але вже наприкінці 1980-х років родина повинна була щомісяця виплачувати близько 650 дол., за 10% – 717 дол. За 30-літній період її внески за 10% річних складуть близько 260 тис. дол., тобто на кожен долар кредиту споживач повинен повернути два з половиною долари (крім страхових внесків, податків на майно на користь місцевих органів влади, витрат на ремонт і т.п.). При цьому банк майже нічим не ризикує, оскільки при простроченні внесків привласнює собі і будинок, і ділянку [28].

Кредитні відносини охоплюють усю сферу споживання населення, що означає капіталізацію фінансовою системою частини майбутнього приросту вартості робочої сили. У результаті розширюються масові ринки збуту і забезпечується стійка динаміка усього виробництва.

Таким чином, домогосподарство є не тільки споживачем вироблених у суспільстві товарів і послуг, але й головним суб'єктом відносин, що визначають саме існування і рух економіки. У розвинутих країнах чітко проглядаються імпульси домогосподарства, що надають зростання економіці:

- 1) родини накопичують товари тривалого користування, необхідні для ведення домашнього господарства, страхові й інші поліси на величезні суми;
- 2) у результаті значно збільшуються активи й обороти банківської системи – іпотечних, комерційних банків і страхових пенсійних фондів і т.п.;
- 3) високого рівня досягає ціна землі у районах і цілих країнах, де зростають вкладення у домогосподарства, у "людський капітал". Пояснюється це тим, що у процесі становлення постіндустріальної економіки провідною формою національного багатства стає людина з її сукупністю потреб та творчих здібностей. Знання та інтелект людини стають провідним виробничим ресурсом.

На жаль, у вітчизняній економіці домогосподарства не стали ще реальним економічним суб'єктом ринкових відносин, що стоять "на рівних" з підприємцями й державою. У кращому випадку їх розглядають як споживачів товарів і послуг, тобто як населення, що одержує в ході розподілу значною мірою через державні канали необхідні матеріальні й нематеріальні блага (у вигляді послуг охорони здоров'я, освіти, культури й багатьох інших послуг соціального характеру). Домогосподарства розглядаються скоріше як об'єкт впливу, а не як повноправний суб'єкт економічної діяльності.

Домашні господарства як постачальники робочої сили, власники власності у вигляді грошових, фінансових ресурсів, а також нерухомості ще не представляють реальної економічної сили з цілого ряду причин. По-перше, процес переходу до багатокладної економіки ще не завершений. Цілком очевидно, що становлення інституту приватної власності потребує досить тривалого часу внаслідок як матеріального стану переважної більшості населення, так і освоєння людьми ринкового поведіння.

По-друге, не сформувався чисельний середній клас, що має можливість на власні доходи здобувати нерухомість, цінні папери й інші ресурси і тим самим реально впливати на ринкові процеси. Велика частина власності зосереджена в руках дуже вузької групи населення.

По-третє, розвиток ринкових відносин відбувається нерівномірно. У містах цей процес йде інтенсивніше, ніж у сільській місцевості, де грошовий обіг практично зведений до мінімуму. Відбувається натуралізація господарства. Так, у ряді регіонів через дефіцит робочих місць і високе приховане безробіття жителі села значною мірою забезпечують себе продуктами, виробленими у власному напівнатуральному господарстві. У силу цих обставин повільно розвиваються місцеві ринки і взаємозв'язки між ними.

По-четверте, неефективна податкова політика не стимулює відкритості ринкових процесів, унаслідок чого розширюються масштаби тіньової

економіки.

Перелік причин може бути безкінечний. Проте навіть у складній ситуації не можна не бачити тієї особливої ролі, що у перспективі повинні виконувати домогосподарства, що є в нормальній ринковій економіці головним економічним суб'єктом. У підсумку економічний потенціал домогосподарств визначає життєздатність територіальних громад, їхню силу чи слабкість.

До підприємницького сектора економічна теорія відносить усіх суб'єктів, хто виробляє товари й послуги з метою одержання прибутку. До цієї категорії включаються промислові і торгові фірми, сільськогосподарські й ремісничі підприємства, банки й інші кредитні інститути тощо. До цієї категорії відносять як великі корпорації, так і індивідуальних підприємців, як приватні фірми, так і державні і муніципальні підприємства.

Питання про роль місцевого уряду як суб'єкта економічної діяльності представляється досить складним і дискусійним за цілою низкою причин. По-перше, місцевий уряд, як і уряд інших рівнів, багатолікий. Його роль виходить далеко за межі господарської діяльності. Часом буває важко визначити, де кінчається власне господарювання, а де уряд починає діяти в іншій якості. По-друге, у країнах існують різні варіанти розподілу функцій суспільного управління між різними рівнями влади. Ті самі функції можуть виконуватися винятково центральними органами, бути предметом спільного ведення центру і місцевих урядів й, нарешті, входити у виняткову компетенцію місцевого уряду.

У принципі ці сторони діяльності держави впливають на характер функціонування як національного господарства у цілому, так і його складових – місцевих господарств. З цього погляду загальні характеристики держави деякою мірою характерні й для місцевого уряду. Однак застосованість загальних характеристик залежить насамперед від ступеня самостійності місцевого уряду стосовно національного уряду.

Ролі місцевого уряду в різних країнах істотно розрізняються. Ці розходження насамперед залежать від сформованої соціально-політичної системи, взаємин місцевих урядів з національним. З погляду поділу повноважень з національними урядами теорія виділяє три основних типи місцевих урядів.

Коло функцій, що можуть брати на себе місцеві уряди, досить широке і має розходження в різних країнах. Проте їх можна об'єднати в три основні групи, що характеризують роль місцевого уряду автономного типу (на відміну від національного): 1) місцевий уряд виконує функцію контролю за дотриманням законності й порядку в місцевому співтоваристві; 2) надає послуги населенню; 3) представляє інтереси співтовариства. Перша функція пов'язана з діяльністю правоохоронних органів (поліції, судів, прокуратури тощо). У цій функції місцевий уряд виступає як частина загальної державної системи, відповідно до розглянутої класифікації – у ролі адміністрації. Друга й третя функції пов'язані безпосередньо з діяльністю в інтересах місцевого співтовариства.

Взаємозв'язки між трьома розглянутими вище економічними суб'єктами здійснюються за допомогою ринків, факторів виробництва й споживчих товарів у вигляді речовинних і грошових потоків. Вони представлені у схемі економічного кругообігу (рис. 2.1).

У верхній половині рисунка подано схему ресурсного ринку. Домогосподарства, що у ринковій економіці чи безпосередньо побічно (через підприємства, що знаходяться в їхній власності) володіють всіма економічними ресурсами, постачають ці ресурси підприємствам. Підприємства пред'являють попит на ресурси, оскільки останні служать засобом, за допомогою якого вони роблять товари і послуги. Платежі, вироблені підприємствами, що купують ресурси, являють собою витрати цих підприємств. Одночасно для домогосподарств, що постачають ресурси, вони стають різними формами доходів: заробітною платою, рентою, відсотком чи

прибутком, дивідендом – і їм також необхідна ця інформація (потоки 1 і 2).

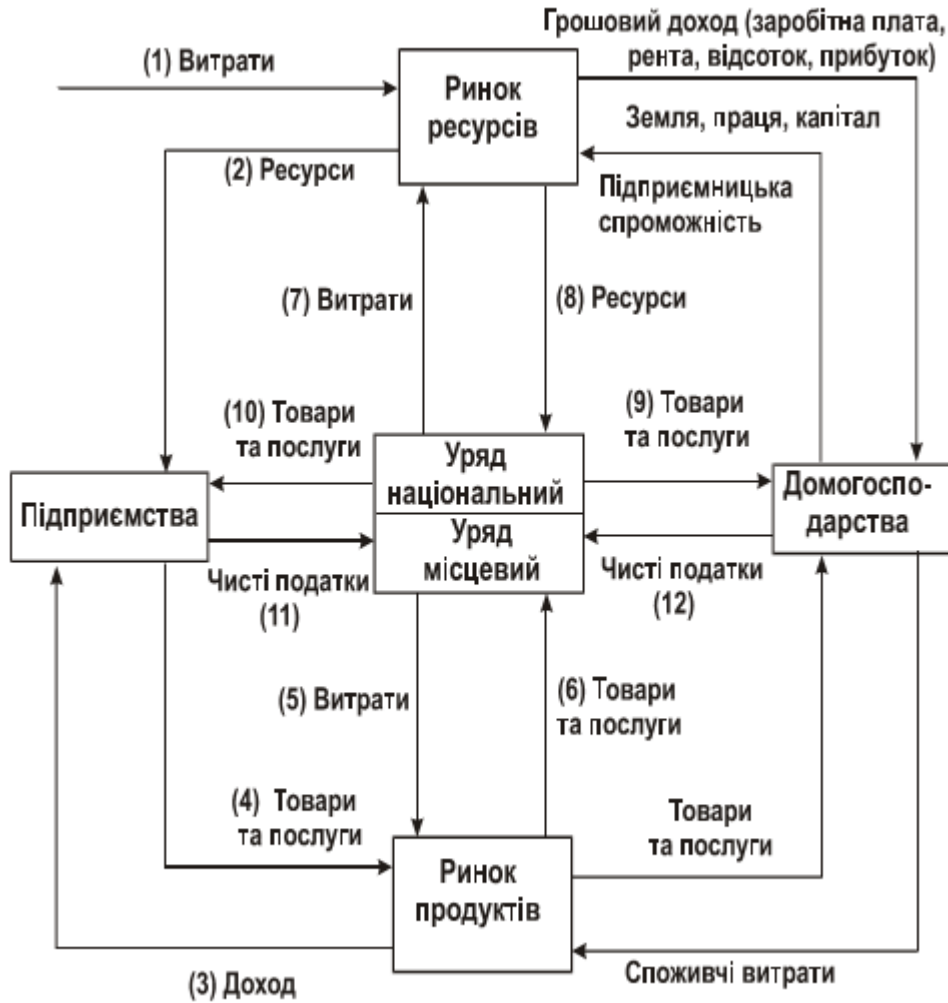

Рис. 2.1. Схема економічного кругообігу на місцевому ринку

Тепер звернемося до характеристики ринків продуктів, наведеної у нижній половині рисунка. Грошовий дохід, отриманий домогосподарствами від продажу ресурсів, витрачається на придбання різних товарів і послуг.

Використання отриманих доходів віддзеркалює попит домогосподарств на споживчі товари та послуги. Одночасно на споживчому ринку має місце поєднання ресурсів, які придбали підприємства для виробництва й пропозиції товарів і послуг на тих же ринках. Для підприємств потік споживчих витрат на товари й послуги складає виторг, або доходи, від продажу ними цих товарів і послуг (потоки 3 і 4). Тут можливі й модифікації,

що виникають у результаті участі центральної та місцевої влади в економічному процесі.

Ресурси перерозподіляються через податки, що тим самим вилучають частину доходів з ринкового обороту, зменшуючи купівельну спроможність у приватному секторі. Потім уряди, витрачаючи податкові надходження відповідно до прийнятої системи порівняного розмежування повноважень, направляють ці ресурси у сферу суспільних благ і послуг (утворення, охорона здоров'я, соціальна підтримка населення) і значно рідше – у ті сфери економіки, що потребують підтримки й розвитку (потоки 5–8).

В умовах централізованої економіки національний уряд звичайно наказує, які види послуг передати місцевій владі, і одночасно забезпечує доходами місцевий бюджет для оплати цих послуг. У цих умовах у місцевих органах управління майже немає ніяких стимулів збільшувати доходи або скорочувати витрати. Вони не прагнуть використовувати ресурси приватного сектора і не стимулюють його участь у розвитку економічного потенціалу регіону.

У змішаній економіці держава вже не регламентує кількість і види послуг, переданих місцевому рівню управління. Місцеві органи влади значною мірою визначають власні витрати й розподіляють доходи так, як вважають за доцільне. У таких випадках центральна влада зосереджується на питаннях загальнодержавної важливості, що може вирішити тільки національний уряд. До них відносяться: забезпечення соціального захисту незаможних, старих і малолітніх; підтримка макроекономічної стабільності; дотримання санітарних норм і вимог техніки безпеки; забезпечення національної оборони; створення державної інфраструктури й організацій, необхідних для безперебійного функціонування економіки.

В умовах змішаної економіки місцеві органи влади мають можливості вибирати, які функції вони будуть виконувати. Наприклад, у США відсутнє законодавче визначення функцій, які повинні виконувати місцеві органи

влади. Як правило, чим крупніше місто, тим більше функцій і повноважень у адміністрації.

Чим більший розвиток одержав цей компонент місцевого співтовариства, тим більше можливостей має місцевий уряд використовувати третій сектор у виконанні своєї головної функції – наданні послуг населенню. З цього приводу цікавою є вищезгадана книга Осборна і Геблера.

Не можна не брати до уваги, що у змішаній економіці елементи виробничо-господарського комплексу міста, як і фірми, також взаємодіють один з одним в умовах конкуренції. Досліджуючи елементи виробничо-господарського комплексу міста в ролі суб'єктів конкуренції, слід, однак, визначити наступні специфічні риси.

Виробничо-господарський комплекс міста пов'язаний з іншим світом рухом товарів і послуг. З погляду інтересів територіальної громади, рух товарів і послуг місцевого виробництва за його межі означає для підприємців можливість розширення виробництва за межі платоспроможного попиту, що пропонується на місцевому ринку, і як наслідок – потенціальні додаткові робочі місця для населення. Таким чином, місцеві органи влади та підприємці зацікавлені в активізації цих процесів. Водночас закупівля товарів і послуг за межами міста та їх подальша реалізація на місцевому ринку дозволяють підприємцям компенсувати недолік місцевих ресурсів. Для місцевих покупців увезених споживчих товарів це означає більш повне задоволення потреб, розширення вибору товарів, економію часу та скорочення грошових витрат, пов'язаних з покупками за межами міста.

Детальний аналіз товарної структури місцевого імпорту й експорту дозволяє визначити галузеву структуру економіки міста, а також оцінити ефективність діяльності міської влади. Наприклад, перевага сільськогосподарської сировини в експорті найчастіше відбиває відсталу структуру економіки й слабкість конкурентних позицій місцевого співтовариства. Робочі місця в цьому секторі економіки звичайно відносяться

до категорії "поганих".

Місцеве виробництво товарів і послуг залежить від ресурсів як місцевих, так і отриманих ззовні. Характеризуючи місцеві ресурси, варто звернути увагу на наступні важливі обставини: 1) забезпеченість ресурсами залежить не тільки від їхньої кількості, але й від способу їхнього використання і застосовуваної технології; 2) мобільність ресурсів не менш важлива, ніж їхня кількість; 3) у сучасній економіці роль ресурсів, створюваних у процесі діяльності людей (праця, управління, технологія, капітал), значно вища, за роль природних ресурсів (земля, вода, корисні копалини); 4) якість ресурсної бази залежить не тільки від наявності чи недоліку тих чи інших ресурсів, але й від їхньої комбінації.

Економічна активність у місті залежить від різниці між припливом доходів ззовні й обсягом місцевих доходів, реалізованих за межами співтовариства. Незабезпеченість споживчого попиту товарами місцевого виробництва змушує громадян витратити свої грошові кошти за межами міста, у результаті чого скорочуються доходи місцевого бюджету, втрачаються можливості підвищення ділової активності в роздрібній торгівлі.

Висновки до розділу 2

1. Зміни технологічного, демографічного і суспільного характеру ведуть до фундаментальних перетворень усіх сторін життя, що відкривають перед містами нові можливості, але разом з тим приховують у собі цілком визначені небезпеки. Зміна конкурентоздатності тих чи інших територій, що розвиваються, лібералізація світової торгівлі і вся індустріалізація суспільства, що прискорюється, призводять до того, що усе більша кількість країн стають конкурентоздатними на світовому ринку, причому не тільки в областях, традиційних для цих країн, але також і у високотехнологічних секторах економіки.

2. Організація керування містом може оцінюватися за п'ятьма критеріями: склад учасників процесу керування, компетентність, цілісність, демократичний зміст, ефективність. Керування містами не зводиться до деякої функції, виконуваної офіційними адміністративними органами, а є складною груповою дією, у якій беруть участь як представники державних структур, так і цільові групи, а також окремі особи. Поняття “керування” містить у собі як практичні результати керування, так і структуру, за допомогою якої таке керування здійснюється.

3. Абсолютною умовою стійкого розвитку є загальне уявлення про шляхи розвитку міста, що лежать в основі вироблення відповідної послідовної стратегії, оформленої у виді довгострокового плану чи концепції. Фінансова підтримка і масштаб залучення вищих адміністративних рівнів (міжнародного, національного, регіонального) є додатковими умовами формування організаційного потенціалу.

4. Місто-підприємець — це місто, у якому основні групи інтересів у державному, приватному і добровільному секторах приходять до рішення про необхідність спільної розробки перспектив розвитку міста, створення

структур для реалізації цих перспектив і про мобілізацію для цього місцевих і зовнішніх ресурсів. Хоча існують суттєві розходження між містами, зокрема за тим, наскільки ясно виражене їхнє погоджене перспективне бачення майбутнього розвитку міста, проте протягом останнього десятиліття рух йшов у бік розвитку підприємницького підходу, посилення конкуренції між містами і свідомою підтримкою стратегій і проектів розвитку, розроблених для конкретних територій.

ВИСНОВКИ

Розгляд у дослідженні проблем управління і розвитку виробничо-господарського комплексу міста дозволяє констатувати наступні положення.

1. Загальноєволюційні тенденції розвитку й унікальна роль міста за інтегруванням соціально-економічного потенціалу суспільства, а також національні умови ринкових трансформацій України приводять до особливого стану в розвитку соціально-економічної системи міста, яке можна оцінити як перехід. При цьому перехід розглядається як результативний момент змін і механізмів їх здійснення, що визначає становлення нового і межу між старим і новим.

2. Стан постсоціалістичного міста аналізується як форма прояву його соціально-економічної еволюції. А найголовніші системоутворюючі фактори еволюції міста не тільки забезпечують можливості становлення, функціонування й розвитку системи, але і зберігають той багаж і потенційні можливості системи, що забезпечують її економічний потенціал і базу для розвитку нової системи і нового стану.

3. Дослідження підходів економічної теорії до питань державного регулювання економічного розвитку регіонів дозволяє з їхнього числа виділити як найбільш прийнятний для умов України аналог теоретичної бази регіонального державного регулювання, теорію “адапторів”, що сприяє як міри державного регулювання пом'якшення впливу стихійних ринкових сил і коректування розвитку територій шляхом прискорення природних процесів за рахунок стимулювання міграцій робочої сили й інвестицій.

4. Міри, використовувані для державного регулювання економічного розвитку регіону, розрізняються за країнами залежно від конкретної ситуації. При цьому всі використовувані заходи для підвищення привабливості регіонів для приватних інвесторів можуть бути розділені на дві принципово

різні групи – за рахунок поліпшення властивостей території і надання визначеного набору пільг інвесторам. “Адаптаційна” модель регіональної політики не виключає застосування обох типів мір, але розвиток території, особливо інфраструктури, є “найбезпечнішим” методом.

5. Сучасні тенденції процесу еволюції розвитку міста свідчать про домінуючу ролі функції міст як “міст-підприємців”. При цьому місцеві влади виступають як ініціатори, посередники і підприємці. Їхнє завдання полягає в розвитку “організаційного потенціалу”, що включає всі наявні виробничі і соціальні ресурси, інфраструктуру, фінансовий потенціал, екологічні параметри, а також і міські традиції, культуру.

6. У роботі виробничо-господарський комплекс міста розглядається як взаємодія різних форм власності, домогосподарств, місцевого управління на основі спільності соціальних і економічних інтересів, історично сформованого єдиного економічного, культурного й інформаційного простору, специфічної комбінації його діяльності, що забезпечує нормальну для даної територіальної громади зайнятість і доходи і відповідний їм рівень задоволення потреб населення в індивідуальному і суспільному життєвому благах.

7. Світовий досвід свідчить про наявність різноманітних організаційно-правових форм “місцевого самоврядування”. У дослідженні виділено кілька основних моделей місцевого самоврядування – функцій, що характеризуються різним обсягом, виконуваних місцевою радою і мером.

8. У науковому дослідженні розвиге концептуальне положення про те, що розмір економіки міста виражається в її сукупній зайнятості. При цьому економічний зріст визначається як зріст рівня цього показника і є наслідком або збільшення попиту, або збільшення пропозиції. У цій ситуації основний акцент робиться на розвиток експортоорієнтованого сектора, що реалізує свою продукцію за межами міста. Тому головною ланкою в розвитку економіки міста є створення нових робочих місць, як фактора подолання

сформованих структурних диспропорцій.

9. Запропоновано методологію оцінки і прогнозування структурних зрушень у виробничо-господарському комплексі міста на основі використання моделей економічного зростання, методології регіонального міжгалузевого балансу і моделей “витрати - випуск”.

10. Складність використання методу РМГБ полягає в тому, що джерелом інформації для його розробки можуть бути тільки спеціальні одноразові вибіркові обстеження на підприємствах регіону. Такий метод використовується і в міжнародній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л.И. Новый шанс // ЭКО. – 2000. – № 2. – С. 44–56.
2. Абалкин Л.И. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики // Вопросы экономики. – 1997. – № 6. – С. 4–12.
3. Адамеску А., Кистанов В. Региональные программы: перспективные вопросы // Экономист. – 1997. – № 3. – С. 34–45.
4. Бандман М.К. Государственная региональная экономическая политика: вехи, задачи и пути её реализации в Сибири // Регион: экономика и социология. – 1996. – № 2. – С. 34–58.
5. Бернар И., Колли Ж.-К. Толковый экономический и финансовый словарь: Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология. – Т. 1. – М.: Междунар. отношения, 1994. – 720 с.
6. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: Пер. с англ. – М.: Дело ЛТД, 1994. – 720 с.
7. Богданов А.А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). – В 2 кн.: Кн. 2. – М.: Экономика, 1989. – 351 с.
8. Богиня Д., Волынский Г. Государственное регулирование переходных процессов // Экономика Украины. – 1999. – № 5. – С. 12–21.
9. Большой экономический словарь / Под ред. А.Азрилияна. – М.: Ин-т новой экономики, 1997. – 656 с.
10. Бос Х. Размещение хозяйства: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1970. – 368 с.
11. Бузгалин А. Закономерности переходной экономики: теория и методология // Вопросы экономики. – 1995. – № 2. – С. 40–50.
12. Бункина М.К., Семенов А.М. Экономическая политика. – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1999. – 336 с.
13. Буржуазная региональная теория и государственно-монополистическое регулирование размещения производительных сил: Критический анализ / А.

- Сапожников, М.Смольников; Предисл. Н.Н.Некрасова. – М.: Мысль, 1981. – 251 с.
14. Бюлетень "Тенденції української економіки". – К.: ТАСІС. – 1999. – Липень. – С. 12.
15. Ван Дейк Й., Остерхавен Я. Прошлое, настоящее и будущее голландской региональной политики // Регион: экономика и социология. – 1995. – № 2.– С. 158–177.
16. Вебер А. Теория размещения промышленности: (С прил. работы Шлира "Промышленность Германии с 1860 г.). – Л.; М., 1926. – 240 с.
17. Вебер М. История хозяйства. Город. – М.: "КАНОН-пресс-Ц", "Кучково поле", 2001. – 576 с.
18. Велихов Л. Основы городского хозяйства. – Л., 1928. – 312 с.
19. Верещагина А. Новая система амортизации // Бизнес-информ. – 1999. – № 11–12.– С. 60–64.
20. Веселовский Б.Б. Земство и земская реформа. – Петроград, 1918.
21. Витковский О. География промышленности зарубежных стран. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 456 с.
22. Витковский О. Политико-географические аспекты изучения промышленности капиталистических стран и его проблемы // Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран. – Вып. 5: География промышленности. – 1984. – С. 105–120.
23. Володин А.А. США: экономика и местные органы власти. – М.: Наука, 1984. – 144 с.
24. Географический энциклопедический словарь: Понятия и термины. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – 836 с.
25. Герасимович В.Н., Голуб А.А. Методология экономической оценки природных ресурсов. – М.: Наука, 1988. – 156 с.
26. Город в процессах исторических переходов. Теоретические аспекты и социокультурные характеристики. – М.: Наука, 2001. – 346 с.

27. Государственное регулирование рыночной экономики / Под ред. В.И.Кушлина, А.А.Фоломеевой. – М.: РАГС, 1998. – 286 с.
28. Государственное финансирование научно-технического прогресса в развитых капиталистических странах / А.В.Жемчужников и др. – М.: Финансы и статистика, 1989.– 239 с.
29. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 650 с.
30. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учеб. для вузов. – 2-е изд. – М.: ГУВШЭ, 2001. – 495 с.
31. Гриман Ю. Государственное регулирование деятельности предприятий в послеприватизационный период // Экономика Украины. – 2000. – № 11. – С. 14–22.
32. Грицай О., Иоффе Г., Трейвиш А. Центр и периферия в региональном развитии. – М.: Наука, 1991. – 286 с.
33. Гуревичев М. Государственное регулирование переходной экономики: опыт Украины // МЭ и МО. – 1997. – № 7. – С. 62–73.
34. Гутник В. Государство и экономика: гармония возможна, но почти недостижима // МЭ и МО. – 1999.– № 12. – С. 104–110.
35. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1969. – 480 с.
36. Давыдова Г., Нюренберг М. Особенности современного хозяйствования предприятий // Экономист. – 1995. – № 9. – С. 84–88.
37. Емельянов Н.А. Реформа местной власти. Начало пути. – Тула, 1996. – 66 с.
38. Замков О.О., Толстопятенко А.В., Черемных Ю.Н. Математические методы в экономике. – М.: ДИС, 1998. – 368 с.
39. Зубенко В.А. Бюджетное устройство и бюджетный прогресс в ФРГ // Бюджетный федерализм: опыт развитых стран. – М., 1996. – С. 62–80.

40. Игнатъева М. Рынок труда во Франции в 1980 г. // МЭ и МО. – 1981. – № 7. – С. 129.
41. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. – М.: Прогресс, 1966. – 256 с.
42. Ильина Р. Об индикативном (рекомендательном) планировании в капиталистических странах // Плановое хозяйство. – 1992. – № 11. – С. 108–112.
43. Интернационализация хозяйственной жизни и глобальные проблемы современности / Под ред. Г. Чибрикова, И. Фаминского, М. Осьмовой, М. Кулакова. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 320 с.
44. Каганский В.Л. Этюды о границах // Мир психологии. – 1999. – № 4. – С. 15 – 35.
45. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего. – М.: Наука, 1997. – 248 с.
46. Каппеллин Р. Региональная политика в местном и региональном измерении // Регион: экономика и социология. – 1995. – № 4. – С. 181–192.
47. Колемаев В.А. Математическая экономика. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 240 с.
48. Колягин Н.В. От доистории к истории. Палеосоциология и социальная философия. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 312 с.
49. Корнай Я. Трансформационный спад // Вопросы экономики. – 1994. – № 3. – С. 4–16.
50. Кузин Д. "Инкубаторы" новых форм // Проблемы теории и практики управления. – 1990. – № 4. – С. 83–87.
51. Кузнецов А. Германия: современные особенности географии прямых зарубежных инвестиций // Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран. – Вып. 14. Проблемы социально-экономической географии зарубежного мира на пороге третьего тысячелетия. – 1999. – С. 69–81.

52. Кузнецова О. Теоретические основы государственного регулирования экономического развития регионов // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 46–66.
53. Кук Ф., Шалл Н. Технологические преобразования в Уэльсе // ЭКО. – 1997. – № 12. – С. 145–156.
54. Кульман Анри. Экономические механизмы: Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1993. – 189 с.
55. Лёш А. Географическое размещение хозяйства. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1959. – 512 с.
56. Лукашенко О. Государственная собственность в странах развитой рыночной экономики (анализ опыта управления) // Вопросы экономики. – 1993. – № 10. – С. 38–47.
57. Лукинов И. Механизмы государственного и рыночного регулирования социально-экономических процессов в Украине // Общество и экономика. – 1999. – № 10–11. – С. 131–138.
58. Люткевич О.М., Вознюк М.А. Напрямки розвитку державної підтримки підприємництва // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: За матеріалами доп. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів, 1998. – С. 97–100.
59. Маршалл А. Принципы политической экономии: В 3 т.: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – Т.1. – 416 с.; Т.2. – 310 с.; Т.3. – 416 с.
60. Материалистическая диалектика как общая теория развития / Под общ. ред. Л.Ф. Ильичева. – М.: Наука, 1987. – 558 с.
61. Методичні положення зі статистики / Держкомстат України. За ред. Осауленка О.Г.- Вип. 1. – К.: ЗАТ “Август”, 2002. – 552 с.
62. Моисеев Н.Н. Универсальный эволюционизм // Вопросы философии. – 1991. – №3. – С. 3 – 18.
63. Моисеев Н.Н. Модели экологии и эволюции. – М.: Наука, 1983. – 234 с.

64. Моргачев В.Н. Формы и методы территориального управления в США и Канаде. – М.: Наука, 1987. – 146 с.
65. Моторина Р.М., Моторина Т.М. Система національних рахунків. – К.: КНЕУ, 2001. – 243 с.
66. Неклесса А.И. Конец истории или смена цивилизации, или Зигзаг истории // Знамя. – 1998. – № 1. – С. 160 – 175.
67. Ночевкина Л. Структурные преобразования и инвестиционная политика в странах с рыночной экономикой // Вопросы экономики. – 1991. – № 8. – С. 28–38.
68. Нусинов В.Я. Прогнозирование и оценка экономических результатов производства в условиях инвестирования и принятия стабилизационных мер в промышленности // Наука и образование. – Днепропетровск, 1998. – С. 38.
69. О внесении изменений в Закон Украины "О предприятиях в Украине": Закон Украины от 4 февр. 1998 г. № 72 // Ведомости Верховной Рады Украины.– 1998. – № 24. – Ст. 138.
70. О добыче и переработке урановых руд: Закон Украины от 19 нояб. 1997 г. № 645 // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1998. – № 11–12. – Ст. 39.
71. О железнодорожном транспорте: Закон Украины от 4 июля 1996 г. № 273 // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1996. – № 40.– Ст. 183.
72. О местном самоуправлении в Украине: Закон Украины от 21 мая 1997 г. № 280 // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
73. О предприятиях в Украине: Закон Украины от 27 марта 1991 г. № 887 // Ведомости Верховного Совета Украины. – 1991. – № 24. – Ст. 272.
74. О трубопроводном транспорте: Закон Украины от 15 мая 1996 г. № 192 // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1996. – № 29. – Ст. 139.
75. О'Салливан А. Экономика города. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 706 с.
76. Об Антимонопольном комитете Украины: Закон Украины от 26 нояб. 1993 г. № 3659 // Ведомости Верховного Совета Украины. – 1993. – № 50.– Ст. 472.

77. Об электроэнергетике: Закон Украины от 16 окт. 1997 г. № 575 // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1998. – № 1. – Ст. 1.
78. Осадчая И. Государство в переходной экономике: между Левиафаном и анархией // МЭ и МО. – 1998. – № 1. – С. 140–147.
79. Панасюк Б. Прогнозирование экономического развития Украины // Экономика Украины. – 2000. – № 9. – С. 26–39.
80. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. – Львів: Літопис, 2002. – 196 с.
81. Патиківський Ю. Голова міськвиконкому: про місто і про державу // Урядовий кур'єр. – 1994. – 19 трав. (№76-77). – С.4.
82. Перспективи розвитку місцевого самоврядування: досвід України та Швеції. Аналітичний бюллетень. – Київ, 1998. – 124 с.
83. Петренко Н., Радомысельский М., Родионова Н. Формирование экономического механизма деятельности внутренних подразделений крупных предприятий // Экономика Украины. – 1992. – № 12. – С. 82–86.
84. План захисту внутрішнього простору України // Діло. – 1992. – 18 січ.
85. Планирование комплексного развития крупных городов: опыт и пути совершенствования / Под ред. И.И. Сигова. – Л.: Наука, Ленингр. отд., 1984. – 240 с.
86. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии). – М.: Мысль, 1979. – 278 с.
87. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. – М.: Прогресс, 1996. – 356 с.
88. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23 берез. 2000 р. № 1602 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 26 квіт. (№77). – С. 8–12: (Орієнтир).
89. Пчелинцев О.С. Экономическое обоснование размещения производства. Методы, применяемые в капиталистических странах. – М.: Соцэкгиз, 1966. – 204 с.

90. Региональные исследования за рубежом / Отв. ред. Ю.М. Павлов, Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1973. – 186 с.
91. Роговой В. Актуальные вопросы развития территорий с особым статусом в Украине // Экономика Украины. – 2000. – № 11. – С. 4–13.
92. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / Г.П.Баб'як, В.Я.Брич, М.П.Дусановська та ін.; За ред. Є.П.Качана. – К.: Вища шк., 1999. – 375 с.
93. Савватеев А.В. TVA: новый этап жизненного цикла// Регион: экономика и социология. – 1996. – № 2. – С. 155–174.
94. Самуэльсон П. Экономика. – Т. 2. – М.: НПО "Алгон", ВНИИСИ, 1992. – 415 с.
95. Саушкин Ю. Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
96. Симмонс Дж. Внедрение новых производственных отношений: инициатива сверху // США: экономика, политика, идеология. – 1992. – № 12.– С. 13–22.
97. Соколова И.Ю. О взаимодействии федеральной и местных властей в региональных экономических программах // США: экономика, политика, идеология. – 1994. – № 1. – С. 82–87.
98. Сорокина В. Региональная политика в Великобритании // МЭ и МО. – 1996. – № 6. – С. 136–139.
99. Статистичний щорічник України за 1999 рік / Держкомстат України; За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2000. – 648 с.
100. Супян В. Государственная поддержка предпринимательства в США (региональный аспект) // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 3. – С. 110–114.
101. Тошифуми Яда. Как менялась региональная политика Японии // ЭКО. – 1998. – № 5. – С. 141–146.

102. Туган-Барановський М.І. Політична економія: Курс популярний. – К.: Наук. думка, 1994. – 261 с.
103. Тюнен Й.Г. Изолированное государство в отношении к сельскому хозяйству и национальной экономии. – М., 1926. – 238 с.
104. Указ Президента України "Про Концепцію державної регіональної політики" від 25 трав. 2001 р. № 341 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст.983.
105. Управление развитием города (экономико-правовые аспекты) / Под ред. В.К. Мамутова. – К.: Наук. думка, 1986. – 206 с.
106. Ухтомский А.А. Заслуженный собеседник: (Этика. Религия. Наука). – Рыбинск, 1997. – 310 с.
107. Фатеев В.С. Менеджмент и региональная политика за рубежом. – Мн.: Навука і тэхніка, 1994. – 213 с.
108. Хаггет П. География: синтез современных знаний. – М.: Прогресс, 1979. – 364 с.
109. Хаузер Х.-Г. Система финансового выравнивания между федерацией и землями в Германии // Финансы. – 1995. – № 5. – С. 53–56.
110. Холлис Г., Плоккер К. На пути к демократической децентрализации: перестройка региональных и местных органов власти в новой Европе: Пер. с англ. / TACIS Services DGIA: European Commission, 1995. – 254 с.
111. Хэггрут С., Кронваль К. и др. Местное самоуправление в Швеции. – Стокгольм: Шведский ин-т, 1996.
112. Шелюбская Н. Глобализация и региональная кооперация в сфере НИОКР // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 6. – С. 37–42.
113. Шишков Ю. Мировая финансовая система: необходимость реформ // МЭ и МО. – 1999. – № 11. – С. 3–8.
114. Шнипер Р.И. Регион: экономические методы управления. – Новосибирск: Наука, 1991. – 320 с.

115. Штадлер К., Гелен Ф. Ульрих. Германия: местные органы власти в поисках эффективного управления // Проблемы теории и практики управления. – 1995. – № 5. – С. 110–113.
116. Шульгин Ю. Пути стабилизации производства // Проблемы теории и практики управления. – 1996. – № 6. – С. 38–43.
117. Экономико-математические методы и прикладные модели / Под ред. В.В. Федосеева. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 391 с.
118. Ясин Е. Функции государства в рыночной экономике // Вопросы экономики. – 1997. – № 6. – С. 13–22.